

אחדות

XXXIII. ÉVFOLYAM, 187. SZÁM • 2025. JÚNIUS • 500 Ft
5785. TÁMUZ • תמוז תשפ"ה • ב"ה

egység

ירחון יהדות הונגריה

MAGYAR ZSIDÓK LAPJA • EGYSÉGES MAGYARORSZÁGI IZRAELITA HITKÖZSÉG

Hurrá, nyaralunk!

Szentendre, Balaton, Izrael:
kóser utazások a múltba és a jelenbe

FENNTARHATÓ ANTISZEMITIZMUS

Seres László
a Greta Thunberg-jelenségről

Városi séták: NÉHÁNY ÓRA,
AMIKOR SZABAD A LÁBUNK ELÉ NÉZNI

NÁDAS KATA idegenvezetővel beszélgettünk

KEDVES OLVASÓ!

Itt a nyár, hát utazunk! Várost nézünk, túrázunk, vagy éppen a vízpart felé vesszük az irányt. Mivel a hagyomány szerint a Szentély miatti gyászünnepnapokban, a három hétben, illetve a legszigorúbb kilenc napban, ha elkerülhető, nem szokás nagy utazásokat tenni, ezért a vallásos családok számára a nyaralás többnyire tisa bővő után kezdődik.

De hogy hova és merre menjünk, azt komoly tervezgetés előzi meg. Mit fogunk megnézni, hol fogunk megszállni, mit fogunk enni, hol van kóser étterem? Magunkban fedezzük fel a látnivalókat, vagy szakértő segítségét kérjük hozzá? És mindezek előtt a legfontosabb kérdés, belső vagy külföld?

A hetenkénti pihenőnap, a sábesz, amivel arra emlékszünk, hogy az Örökkévaló a hetedik napon megpihent, magában hordoz egy fontos értéket. Azt, hogy a munka nem teljes a pihenés nélkül, hogy nem csak szabad, de kötelező megállni, megpihenni a hétköznapi rohanásában. Amikor nyaralást tervezünk, gondoljunk rá úgy, mint egy sábeszre. Egy olyan időszakra, amely nemcsak lehetőséget, de keretet is ad a pihenéshez, a feltöltődéshez, az önmagunkba nézéshez. Használjuk ki a szabadságunkat valódi pihenésre, csináljunk olyan dolgokat, amelyek feltöltenek, kikapcsolnak és lehetőséget adnak arra, hogy visszatérjünk önmagunkhoz és egymáshoz, és harmóniát teremtsünk a külső világunk és a belső világunk között. Akármerre járunk, fedezzük fel a régió zsidó örökségét!

Ha van élő közösség, látogassunk el hozzájuk, és élvezzük az együvé tartozás különleges adományát. Engedjük meg magunknak azt a valódi luxust, hogy egy rövid időre tényleg kikapcsolunk és csak önmagunkra, a családjunkra, a közösségünkre figyelünk és élvezzük ezt az ismeretlenül is ismerős kalandot!

Bár nem tudjuk kitalálni önök helyett, merre induljanak, összeállításunkban különböző tippeket és nézőpontokat ajánlunk a nyaraláshoz – és persze érdekes olvasnivalót a pihenéshez.

Kellemes nyaralást kívánunk!

Steiner Zsófia
főszerkesztő

Előfizetés:

www.fizetes.zsido.com

Újságunk korábbi lapszámait a
www.zsido.com/egység
oldalon találja meg
elektronikus formában.

További információért hívja
a **06 1 268 0183**-as telefonszámot.

SMÚZ

- 2 Hurrá, nyaralunk!
Steiner Zsófia főszerkesztő
- 4 Hírek

A REBBE SZAVA

- 5 Spirituális útravaló a vakációra

HOHMECOLÓ

- 6 Biciklizzünk Szentendrére
Juhász Vali
- 8 Pezsgő élet a Cháj galériában
Steiner Zsófia
- 10 Absztrakció és spiritualitás
Yaacov Agam,
a kinetikus művészet zsidó atyja
Chana Deutsch
- 12 Családfakutatás a Balaton körül
Oberlander Báruch
- 14 Barangoljunk be Izraelét
északtól délig
Naftali Deutsch

JIDDISKÁJT

- 16 A nagy Coca-Cola titok:
hogyan lett kóser a világ
első számú üdítőitala? 10. rész
Kóser-e a Coca-Cola: intrikák
és levélváltások a kóla kóserágáról
Oberlander Báruch

JUDAPEST ANNO

- 20 Zsidófolk nevelési
Hogyan lett Siófok Judapest
nyári fővárosa?
Cseh Viktor

KILE

- 24 Ásóval a világ körül
Dr. Gürtler Katalin régésszel
beszélgettünk
Steiner Zsófia
- 27 Összefonódva, mint a babka
Az Izrael 77 fesztiválon jártunk
- 28 Néhány óra, amikor szabad
a lábunk elé nézni!
Városi séták Nádas Kata
idegenvezetővel

MISPÓHE

- 30 Úton-útfélen kóserül
Dénes Anna

ÉCESZGÉBER

- 32 Fenntartható antiszemitizmus
avagy: a Greta Thunberg-jelenség
Seres László

MISPÓHE

- 34 Eszter meséje:
a rabbi elveszett leánya 3. rész
Dénes Anna

BORÍTÓ

Hurrá, nyaralunk!

Fotó: Germán Vanda

egység MAGAZIN

Kiadja a Chábád Lubavits –
Zsidó Nevelési és Oktatási Alapítvány
Achdut magazine is published
by Chabad-Lubavitch
The Jewish Heritage Center of Hungary

1052 Budapest, Károly krt. 20.
Telefon/fax: (+36-1) 268-0183
E-mail: egyseg@zsido.com
Internet: www.zsido.com

FELELŐS KIADÓ:
Oberlander Báruch rabbi

FŐSZERKESZTŐ: Steiner Zsófia

FŐSZERKESZTŐ-HELYETTES:
Cseh Viktor

ROVATVEZETŐK:
Dénes Anna, Cseh Viktor

OLVASÓSZERKESZTŐ: Molnár Zsófia

MŰVÉSZETI VEZETŐ: Juhász Valéria

ISSN 1217-3223 (nyomtatott)
ISSN 1588-0346 (on-line)

A kiadvány szent szövegek részleteit
és magyarázatait tartalmazza.
Kérjük, ne dobja el!

8. oldal

Pezsgő élet a Cháj Galériában

„A szentendrei Zsidóház egyszerre zsinagóga,
feltörekvő művészeti kiállítóter
és egyre népszerűbb kávézó.”

28. oldal

Néhány óra, amikor szabad a lábunk elé nézni!

„Úgy járom az utcákat, hogy figyelem,
mit lehetne beletenni a következő
sétámba, így tudok készülni mindig
valamilyen újdonsággal is.”

32. oldal

Fenntartható antiszemitizmus

„Palesztina egy sűrített ideológiai fikció,
ez testesít meg mindent, amit Nyugat-
ellenességről, posztkolonializmusról,
fehér felsőbbrendűségről, genderről,
klímaigazságtalanságról gondolnak.”

Az EMIH segített a Magyarországon rekedt izraelieknek

Az iráni atomlétesítmények elleni izraeli légitámadások után rengeteg izraeli rekedt külföldön. Azoknak, akik Magyarországról nem tudtak hazajutni, az EMIH biztonságos szállást és kóser étkezést biztosított az „Izrael népe iránti elköteleződésből, a Lubavicsi Rebbe szellemiségét követve”.

A Balatonőszödön kialakított, kóser étkezővel, zsinagógával és mikvével felszerelt menekültfalut eredetileg az ukrajnai háború elől menekülők számára hozták létre, azóta azonban már többször nyújt menedéket izraeliek számára is. „Ez a menedékhely mindaddig nyitva áll testvéreink előtt, amíg a helyzet nem rendeződik, és újra elérhetővé nem válnak a repülőjáratok Izraelbe” – állt az EMIH közleményében.

UKRÁN MENEKÜLTEK A BALATONNÁL

Emmy-díjat nyert a Hamász-mészárlásról készült izraeli dokumentumfilm

A Nova zenei fesztiválon történt mészárlásról szóló *We Will Dance Again* (Megint táncolni fogunk) című dokumentumfilm díjat nyert a 46. Emmy-díjátadón kiemelkedő aktuálpolitikai dokumentumfilm kategóriában.

A 90 perces film kronologikusan mutatja be a mészárlást, telefonos kamerák és a terroristák testkameráinak felvételei és a túlélők vallomásai alapján. A rendező, *Jariv Mozer* a túsokra emlékeztető sárga szalagot viselve vette át a díjat.

Az átadón részt vett *Natalia Casarotti*, akinek fiát a Nova fesztiválon gyilkoltak meg, valamint a filmben szereplő két túlélő, *Juval Sziman Tov* és *Tamir Lesc*. A film producere, *Michal Weits* nem tudott jelen lenni, mert megsebesült, amikor egy iráni ballisztikus rakéta csapódott tel-avivi otthonába.

A Nován részt vevő 3500 fiatal közül 364-et meggyilkoltak, 44-et pedig túsul ejtettek. Közülük 15-en még mindig fogságban vannak.

Rakéta csapódott egy házba sábesz előtt, csak egy valami nem sérült meg

Június 21-én közvetlen rakétatalálat ért egy izraeli lakóházat. Az épület súlyos károkat szenvedett, ablakok törtek be, bútorok omlottak össze, festmények hullottak a földre. Csak egyetlen dolog maradt sértetlen: a sábeszre előkészített asztal.

A támadás pénteken érkezett, amikor minden készen állt a sábesz méltó megünneplésére. A család azonnal az óvóhelyre sietett, néhány másodperccel később pedig hatalmas robbanás rázta meg a környéket. Egy iráni rakéta közvetlenül az épületbe csapódott.

Amikor a veszély elmúltával a család visszatért, sokkoló látvány fogadta őket: az egész lakás romokban hevert. Egyvalamit kivéve: az étkezőasztalt. Még a virággal teli a váza sem borult fel.

A zsidó hagyomány szerint a sábesz az Örökkévaló ajándéka, a béke ideje. Ez a látvány emlékeztet minket arra, hogy mi a zsidó nép titka: nem a fegyverekben van az erőnk, hanem a hitben.

FORRÁS: ZSIDO.COM/HIREK

Spirituális útra- való a vakációra

Az élet számtalan eseményénél kérték és kéri a haszidok a rebbéik áldását. Az egyik ilyen az, amikor nagyobb útra indulnak. Bár az utazások ma már távolról sem olyan veszélyesek, mint régen voltak, napjainkban, amikor sokat és sokféle utazunk, még mindig szükségünk lehet spirituális iránymutatásra a vakáció felszabadultságában is. Az alábbi levelet a Rebbe több, hozzá áldásért folyamodó embernek is elküldte egy kéthetes perióduson belül, egyénileg címezve és dátumozva.

Isten segítségével
5710. támuz 21. (1950. július 6.)
Üdvözlés és áldás!

Megkaptam a levelét. Köszönöm a benne foglalt információkat.

Legyen az Örökkévaló akarata, hogy a családjával a nyaralóhelyen eltöltött idő a kívánt előnyökkel járjon, érezhetően erősítse és javítsa a teste egészségét, ahogyan nagy tiszteletű apósom, a Rebbe [Joszef Jichák Schneersohn rabbi] mondta apja, a Rebbe [RáSáB] nevében: „Milyen drága is a zsidó test. Milyen sok Tóra árad ki érte!”

Lásd: Maimonidész, Hilchot Deot, a negyedik fejezet elején: „Az egészséges és ép test [fenntartása] Isten útjai közé tartozik.”

Ebből levonhatjuk azt a nyilvánvaló következtetést, hogy milyen fontos a test és a lélek egészsége. Ha energiát szánunk e célra az év során, mennyivel inkább szükséges további erőt mozgósítani ezügyben abban az időszakban, amikor kiemelt figyelmet fordítunk a test egészségére. [Ez azért szükséges], nehogy olyan helyzetbe kerüljünk, melyben a test ereje a lélek legyengüléséhez [vezet]. (Zohár 1:180b.). Lásd még: Sábát 147b., „Diomszész vizeivel” kapcsolatban [melyről a Talmud azt mondja, hogy a bennük való fürdőzés nemkívánatos spirituális következményekhez vezet].

Nem csak a retorika kedvéért [írok], hanem sokkal inkább azért, hogy ösztönözzem arra, hogy vállaljon magára valamit, egyfajta spirituális elkötelezettségként a változás érdekében, hogy arra használja e napokat és lehetőséget, hogy lelke megerősítése érdekében visszaállítsa teste egészségét, például állapítson meg meghatározott időt a tanulás számára a vakáció során. [Továbbá] szükséges, hogy az ember keresse a lehetőségeket arra, hogy a többi nyaralót vagy a környezetében levőket tóratanulásra, istenszolgálatra és jó cselekedetekre inspirálja, mindenkit a saját helyzete szerint. Időnként hasznos lehet, ha

az ember elmagyarázza nekik, hogy nem vagyunk képesek felfogni az égi gondviselés titkait. Elképzelhető, hogy az volt a célja annak, hogy mindannyian éppen erre a helyre jöttek, hogy drágaköveket adjanak a királyok Királya, az egyetlen Szent koronájához, legyen áldott a Neve.

Mélyen tisztelt apósom, a Rebbe már ígéretet tett, miszerint „Az ember bizonyos lehet abban, hogy semmilyen erőfeszítése nem marad elismerés nélkül”. Ő hiteles ember, akinek a véleményére bárki nyugodtan támaszkodhat.

Test és lélek számára egyaránt egészséges nyarat kívánok, üdvözlettel mindazoknak, akik a jólétünkért fáradoznak,

M. Schneerson

Biciklizzünk Szentendrére

JUHÁSZ VALI írása

Szentendrei programajánlónkat magával az odaúttal kezdjük! Kedves kolléganőnk, Ambrus Klára hívta fel figyelmünket erre a csodálatos útvonalra. Az ő inspirációja nyomán már közös biciklitúrát is hirdetett az EMIH Szentendrére. Ismerkedjenek meg AMBRUS KLÁRÁVAL és a szentendrei biciklis túra élményével!

Ambrus Klára az Óbudai Zsinagóga 2010-es újraavatása óta a közösség tagja. Később az Egységes Magyarországi Izraelita Hitközség munkatársa lett a Károly körúti irodában, majd 2016-tól nem csak az imádkozás és a kikapcsolódás helye lett számára a Lajos utcai zsinagóga, hanem a munkahelye is – a szó legnemesebb értelmében.

Klára az Óbudai Zsinagóga szívelelke: ha kell, tóraruhát, kipát varr, nem csak ide, hanem akár a szent-

endrei közösségnek. Emellett ő gondozza az EMIH adatbázisát, amelynek alapján kapcsolatban tudunk maradni a közösségi tagokkal, a *Gut Sábesz* hetilap és az *Egység* magazin előfizetőivel. Sokszor ad felvilágosítást telefonon gyakorlatilag minden zsidósággal kapcsolatos kérdésben. Nagyon szereti a munkáját és az emberek is kedvelik őt, számítanak rá, hiszen ő mindent (is) tud az Óbudai Zsinagógáról. *„Abban a szerencsés és kiváltságos helyzetben vagyok, hogy minden nap az Óbudai Zsinagógában lehetek, mert ott van a munkahelyem is”* – mondja mindig.

Magánéletében a szenvedélye a kerékpározás, amelyet rendszeresen művel is, pedig mindössze néhány éve talált rá újra erre a mozgásformára. Ma már több tíz kilométeres túrákat tesz meg, és örömmel osztja meg ezt az élményt másokkal is. Egyik kedvenc túravonala az Óbuda-Szentendre közti út.

„Lehet, hogy meglepő, de csak hat évvel ezelőtt kezdődött. Gyerekeim, mivel külföldön élnek, a kerékpárjaikat az én erkélyemen tárolják, és amikor itthon vannak, biciklivel közlekednek. Évekig rá se hederítettem, de egyszer csak kipattant a fejemből, hogy én is biciklizhetnék. Tulajdonképpen újra megtanultam biciklizni, és örömet letem benne. Első utam a Margitszigetre vezetett, először egyszer, a következő alkalommal kétszer, aztán többször mentem oda-vissza, de kevésnek bizonyult, kellett egy komolyabb úti cél, és gondoltam, meglátogatom Myers Tziviáékat (a szentendrei

FOTÓ: AMBRUS KLÁRA, GERMÁN VANDA, JUHÁSZ VALI

Cháj Galéria vezetői) Szentendrén. Aztán ez lett a programom majdnem minden vasárnap. A bicajomon van kilométeróra és ez az út bizony 46 km, de voltam messzebb is, amikor 80 km-t tettem meg háztól házig.”

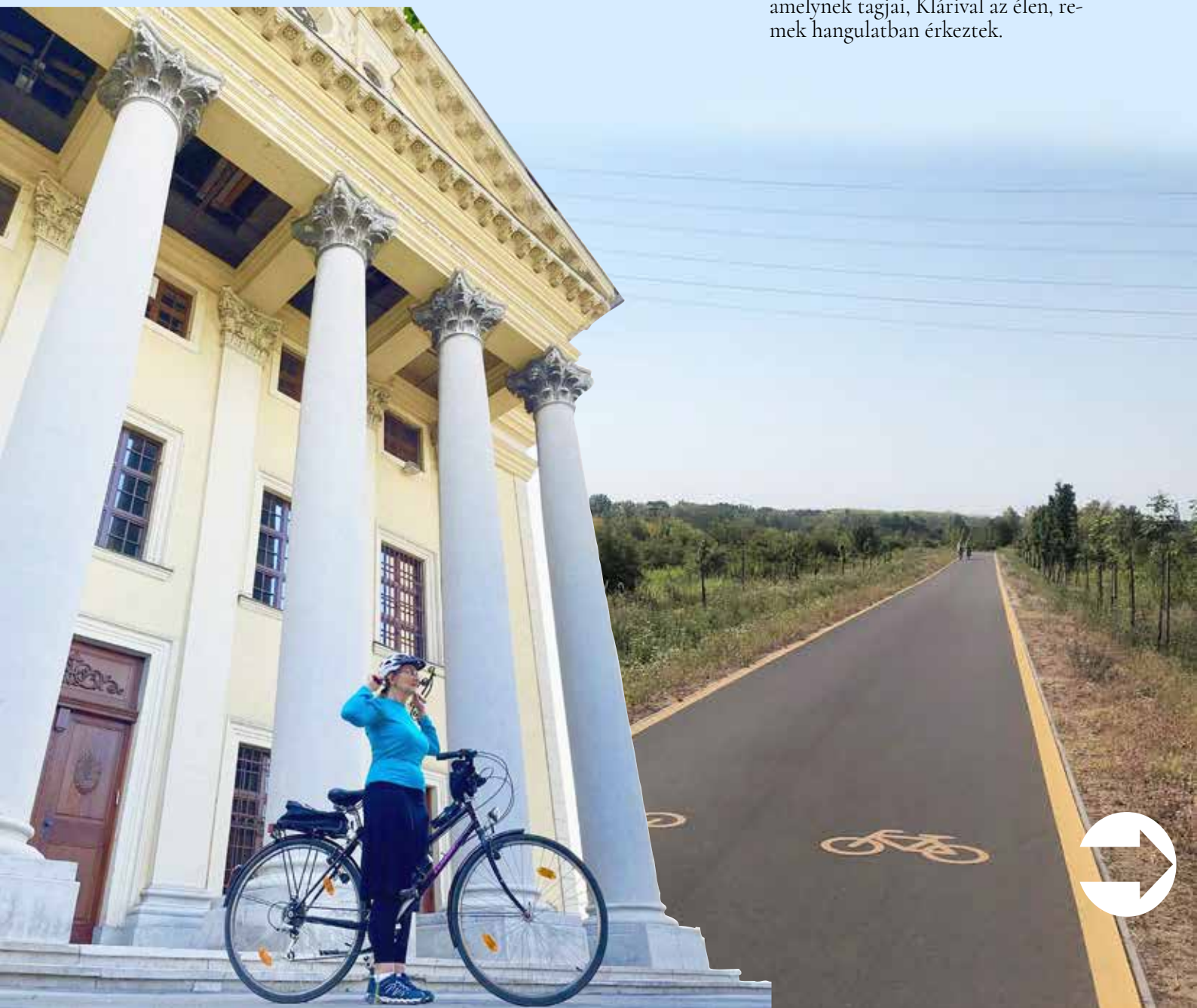
„Amikor bicajozom, csuda jó érzés fog el, érzem a levegő suhanását az arcomon, beszívom a friss levegőt, gyönyörködöm a tájban, mert Szentendrén a bicikliút erdőn, mezőn a Duna-parton vezet.”

Ma már általában, ha jó idő van, akkor mindenhol kerékpárral megy: az ügyintézés mellett, olykor a Margitszigetre is kikerekezik reggelente vagy munka után edzésként, amikor még nincs annyira meleg. Pénteken estétől szombat estig azonban pihen a kerékpár is: sábeszkor Klára zsinagógájában van: „ez fontos számomra, ez a 25 óra a lelassulás, a beszélgetés, a közösség.” Vasárnapként szokott nagyobb biciklitúrákat tenni, igaz, „gyakran jó programokat szerveznek az EMIH-es kollégáim, akik érdekelnek vagy éppen hozzánk, az Óbudai Zsinagógába jön csoport, és akkor én csak mesélek és mesélek. Azért minden összeegyeztethető, szóval a hétvégéim a hasznos és jó feltöltődésről szólnak.”

Klára szerint nyitott kapukat döngettek a rendezvényszervező kollégái ezzel a programmal. „Őszinte leszek, már nagyjából öt éve vártam, hogy valaki meg-

szólítson és megszervezze a csoportos biciklizést! Amikor rájöttem, hogy milyen nagyszerű szórakozás és egyben sport is, meg akartam osztani ezt az érzést másokkal. Volt is néhány alkalom, amikor Anna kolléganőm, a közösségből Veronika és Gabi velem jöttek. Teljesen felvilágyozott, amikor olvastam most, hogy a kollégáim szerveznek közös biciklizést, azonnal jelentkeztem és boldogan megyek. A bicajom mindig menetre kész!”

Klára szerint a bicajozás nem csak egy sport, hanem kihívás, gyönyörködés a tájban és egyúttal. „Amikor Szentendrén megyek, az Omszki-tó mellett mindig énekelek, mert annyira szép.” Csupa mosoly és örömmel teli egy ilyen nap! A legutóbbi alkalommal a szentendrei Zsidóház, a Cháj Galéria kóser frissítővel várta a társaságot, amelynek tagjai, Klárral az élen, remek hangulatban érkeztek.

Pezsgő élet A CHÁJ GALÉRIÁBAN

LIEBMAN FLÓRA írása

Szentendre macskaköves utcáin, az egymáshoz simuló házakban működő megannyi galéria és kávézó között találunk egy különleges, teljesen egyedi intézményt. Ez a szentendrei Zsidóház. Ez azonban nem egyszerűen a formálódó szentendrei zsidó közösség zsinagógája és központja: egyszerre feltörekvő művészeti kiállítótér és a környékeliek, valamint a turisták között egyre népszerűbb kávézó. A Cháj Galéria 2021 óta megannyi izgalmas kiállításnak adott otthont miközben a fiatal rabbiházaspár valódi közösséggé formálta a szentendrei és környékbeli zsidó családokat.

FOTÓ: TYUKODI LÁSZLÓ

A központ tervei már jó pár éve elkezdtek körvonalazódni. Erről Myers Mendy rabbi beszélt a Reggeli Tárlat műsorában. „Eredetileg még jóval a Covid előtt terveztünk egy zsidó közösségi központot nyitni, és a helyi zsidóságot megerősíteni és támogatni. Úgy indult, mint egy praktikus kezdeményezés: Szentendre a festők városa, akkor legyen egy zsidó művészeti galéria is. Fontos tény, hogy Szentendrén a 20. századi híres művészek közül sokan zsidó származásúak voltak. Úgy gondoltam, hogy ez így helyes, és így lehet beilleszkedni a helyi kultúrába, támogatni a művészeket és a művészetet.”

Csak hogy a kulturális projektből hamarosan valódi elhivatottság lett: „Nagyon gyorsan kiderült, hogy ez engem igazán érdekel, és talán van is érzékem hozzá. Szenvedélyes dolog lett belőle – talán a családom egy kicsit bánja is, mert ez egy olyan hobbi, amit nem lehet abbahagyni. Minden művésznek van valami különleges mondanivalója. Most már évente 5-6 kiállítást szervezünk, főleg kortárs magyar, zsidó származású vagy a zsidósághoz kötődő művészeket mutatunk be.”

Myers rabbi Pozsonyban nőtt fel, az ottani lubavicsi küldöttek gyermekeként. A művészet nem volt idegen számára, bár elég más irányt vett, mint a családja: „A családban sok zenész van – ez az oldal erősebben van jelen nálunk. Én ebből kimaradtam. ... A művészetnek számomra az egyik fő eleme, hogy benne van az alkotó. Ha ez hiányzik, akkor az nem művészet – legalábbis számomra. És azt tapasztalom, hogy zsidó művészeknél a zsidóságuk szinte mindig valamilyen formában jelen van az alkotásaikban” – magyarázta a fiatal rabbi a rádióinterjúban.

„Többen kérdezték már, hogy miért pont zsidó származású művészeket állítok ki, és miért nem zsidó művészetet. Sokáig nem tudtam erre válaszolni, de egy beszélgetés során egy művésszel, sikerült megfogalmazni. Azt mondtam: ha valaki meg akarja tudni, mi a zsidóság, az nyisson ki egy könyvet – van elég híres, ismert könyv –, és elolvashatja. De engem nem ez érdekel. Engem az érdekel, hogy egy-egy ember hogyan éli meg a zsidó identitását. Hogyan hat rá, hogyan viszonyul hozzá, mit érez benne.”

A zsinagógaként is szolgáló kiállítótérben (vagy kiállítótérként is szolgáló zsinagógában) ezúttal is egy ilyen kiállítás van, bár szokatlan módon nem magyar az alkotó. De erről később, most térjünk vissza arra, hogy mostanra már kezd ismertté válni a Cháj galéria.

„Már terjedt a hír, hogy mi ezzel a témával és ezzel a művészkörrel foglalkozunk. Klimó Péter [akinek tavasszal volt sikeres kiállítása a galériában – a szerk.] tavaly vette fel a kapcsolatot velünk, és nagyon szerényen nem is említette, hogy a híres festő, Klimó Károly fia, akinek Szentendréhez is kötődése van. Amikor találkoztunk, és megmutatta a műveit, azonnal megfogott. Ami különleges benne: nem vászonra vagy papírra fest, hanem rozsdás acélra, fémlemezekre – talált tárgyakra. Ezeket

nem csak háttérként használja, hanem beleépíti őket a képbe. Nem fest túl sok színt, inkább egyszerű fehér olajfestékkel dolgozik, és kihasználja a rozsdá foltjait is. Mintha nem ráfestene, hanem kihozná a képet az anyagból.”

A zsinagóga miliője sokszor maga is része a kiállításnak, így volt ez a Bocsánat címet viselő Klimó kiállításon is „a zsinagógaként is működő galériába egy olyan sorozatot választottunk, ami csak a kézről szól – különböző kézfogásokat ábrázol. Ezek imaszzerű vagy szimbolikus mozdulatok. Festésetileg is kihívás szépen kezet festeni, tehát eleve technikailag is figyelemre méltó. Tizenegy kép van a sorozatban, mindegyik más kézfogas. És annyi érzélem van bennük: szorongás, megbánás, fájdalom, együttérzés. Csak a kezeket látjuk, de olyan mélység sugárzik belőlük, hogy tudtam: ezt a kiállítást azonnal be kell mutatnunk.”

Myers rabbi az elmúlt években sokat tanult a művészet nyelvéről, és örömmel osztja meg ezt a látogatókkal is. „A bocsánat számomra is fontos. Az anyaghasználat is ezt szimbolizálja: ma, ha valami elromlik, inkább vesszünk újat, mintsem megjavítanánk. Ugyanígy működnek sokszor az emberi kapcsolatok is. Pedig amit újraépítünk, sokkal szebb és mélyebb lehet, mint az új. A patina, a múlt nyoma, egy olyan kapcsolaton vagy tárgyon, ami kihívásokon ment keresztül – az igazán különleges.”

A kiállított alkotások sokszor meg is vásárolhatóak, ez pedig a kiállításszervezési koncepció része is.

„Igyekszünk úgy válogatni, hogy amit kiállítunk, az elérhető legyen. Ez fontos a művészeknek is – különösen most, amikor sokan nehéz helyzetben vannak. A műkereskedelemben a rekordárak gyakran nem a művészekhez kerülnek.

Érdemes támogatni őket, és ha valami megérint, akkor otthon is öröm ránézni nap mint nap.

Ez érzelmi befektetés – és talán egyszer pénzügyi is, de nem ez a lényeg.”

Persze nem csak a látogatókat ragadja meg ennyire egy-egy alkotás, sokszor a galéria vezetőjét is: „amikor egy művész kiállít egy galériában, gyakran ajándékoz egy művet a gyűjtemény számára, de volt olyan, amikor én magam is vásároltam, mert annyira különleges volt az adott alkotás. Most az utóbbi két kiállításból is volt olyan kép, amit úgy éreztem, nem engedhetek el.”

Klimó Péter kiállítását egy kissé rendhagyó tárlat követte, mivel az alkotó ezúttal nem magyar, azonban határozottan zsidó. A kiállítás létrejötté pedig jól mutatja, hogy a galéria kezd beépülni a kulturális élet vérkeringésébe. Erről a Gut sábesz magazinnak nyilatkozott Myers rabbi:

„Körülbelül két évvel ezelőtt, műgyűjtő barátaimon keresztül ismertem meg Yaacov Agam munkáit – nagyon megtetszettek nekünk a feleségemmel. Egy eladásra bizományba átvett képe annyira megtetszett nekünk, hogy meg is vásároltuk. Innen indult a kiállítás ötlete. Több ismerősünk is gyűjti a műveit, és olyan jelentős alkotásaik vannak tőle, hogy úgy éreztük, érdemes lenne kiállítást szervezni ezekből. Külföldi alkotók mun-

káit általában nehéz és drága idehozni, de ezek viszonylag elérhető közelségből érkeztek, így megvalósíthatónak tűnt az ötlet.”

Eredetileg a tavalyi év decemberére tervezték a kiállítást, ám hirtelen jobb lehetőség kínálkozott. „Múlt év közepén részt vettem egy megnyitón a Vasarely Múzeumban, ahol az egyik kurátor odajött hozzám, és említette, hogy követi a munkámat, tetszenek neki a galéria projektjei és a feleségem, Tzivia videói is a közösségi médiában.” A fiatal műgyűjtő-rabbi később felvette a kapcsolatot a kurátorral, hogy segítségét kérje „szakmai szempontból értelmezni Yaacov Agam és Victor Vasarely kapcsolatát – hiszen egy időben éltek Párizsban, hasonló stílusban dolgoztak, és ugyanabban a galériában állítottak ki.”

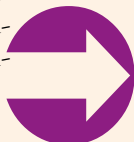
„Ahogy erről beszélgettünk, felmerült, hogy valójában komoly tematikus kapcsolat is van a két művész munkássága között, és a múzeum részéről is megfogalmazódott az érdeklődés egy közös kiállítás iránt” – idézi fel Myers az eseményeket. – „Így végül elhalasztottuk egy kicsit a kiállításunkat, hogy beilleszthető legyen az ő programjukba is. Én közvetítettem a művek ügyében, de természetesen a kurátori munka az ő feladatuk volt – ők állították össze a tárlatot. Így valósult meg ez a közös kiállítás.”

A mindkét alkotó műveit felvonultató kiállítás a Vasarely Múzeumban november 30-ig látható, míg a Cháj Galériában egy kisebb válogatás tekinthető meg Yaacov Agam műveiből, augusztus 7-ig. A galéria egy katalógust is tervez kiadni a tárlathoz, amely tartalmazza a bemutatott műtárgyakat is.

A nyári szünet remek alkalom kisebb-nagyobb kirándulásokra. Budapestről remek egynapos kiruccanást tehetünk Szentendrére, és immár nem kell magunkkal vin-

ni az egész napra való elemózsiát sem: a Cháj kávézóban laktató szendvicsek, ínycsiklandó, helyben készült sütemények (nekem a karamellás sajttorta a kedvencem!), hűsítő italok és persze fantasztikus kávék várnak bennünket. Ne hagyják ki!

ABSZTRAKCIÓ ÉS SPIRITUALITÁS

Yaacov Agam, a kinetikus művészet zsidó atyja

CHANA DEUTSCH írása

Yaacov Agam világhírű művész, a kinetikus művészet és az op-art kiemelkedő jelentőségű, nemzetközileg is ismert és elismert képviselője. Az idős, ma is élő művész már az ötvenes években mint a világháború utáni művészeti élet egyik legfontosabb alakja jelent meg, számos művészeti ágat felölelő életműve napjainkig meghatározó a nemzetközi művészeti életben.

Agam Jáákov Gipstein néven született 1928-ban, ortodox zsidó családban, az államalapítás előtti Palesztina egyik kis, vidékies településén, az azóta hatalmas várossá növekedett Rison Lecionban. Apja, Jehosua Gipstein rabbi a vallásnak szentelte az életét: tanult, meditált, rengeteget böjtölt. Mivel a környéken nem volt hely egyetlen vallásos iskolában sem, Jáákov nem járt iskolába, otthon tanult, melámeddel, azaz vallásos zsidó tanítóval és többnyire egyedül, kortársak nélkül töltötte a napjait. A fiú otthon a zsidó örökség spiritualitását szívta magába, és különösen érdekeltte az apja által is nagyra becsült kabala, azaz a zsidó misztika. Ez az örökség volt Agam művészeti filozófiájának alapja és ez adta művészi önkifejezésének gerincét. Mivel a zsidóság tiltja a figurális ábrázolást, a zsidó hagyományhoz egész életében hűséges művész számára adott volt az absztrakció és a geometrikus formák használata.

Agam autodidakta művészként, még tinédzserként kezdte a pályafutását. 1946-ban költözött Jeruzsálembe, hogy művészi tanulmányait – immár szervezett keretek között – a Becáel Művészeti Akadémián folytassa. Innen néhány évvel később mestere, Mordecai Ardon festő ösztönzésére Zürichbe ment tanulni. Ez a rövid időszak pályájának meghatározó momentumává vált és máig ható nyomot hagyott művészi kifejezésén és művészetelméletén. Itt találkozott ugyanis

három olyan művésszel, akik mély benyomást gyakoroltak rá, és nagyrészt hatásukra alakult ki geometrikus, nonfiguratív formavilága, bátor színhasználata és művészeti ideológiájára is.

Később – kisebb kitérők után – Párizsban telepedett le, ahol az egyébként is a geometrikus absztrakció felé hajló művész a negyedik dimenziót, az időt is bevonva a műalkotásba a kinetikus, vagyis mozgó művészet felé fordult. Az idő – vallja a bőven kilencvenes éveiben járó művész – egyszeri, megismételhetetlen és előre megjósolhatatlan. Minden pillanat egyedi és minden pillanatnak jelentősége van. Műalkotásai először meghökkenetnek és arra sarkallják a nézőt, hogy fedezze fel és váljon a mű létrehozásának aktív szereplőjévé.

Ezen elvek mentén alakult ki Agam sajátos stílusa, az absztrakt kinetikus művészet egyik ága, melyben a műalkotások átalakíthatók: egyes elemei áthelyezhetők és mozgathatók, így lehetőséget biztosítanak arra, hogy számtalan új absztrakt kompozíciót lehessen általuk létrehozni. „Polifon festményei” pedig többretegű absztrakt alkotások, melyeket különféle oldalakról nézve más-más összképet látunk.

Agam hosszú munkássága során számtalan nagyszerű művet készített, melyeket a világ különféle pontjain csodálhatunk meg, például Párizsban, Birminghamban vagy éppen Tel-Avivban, ahol a Víz és tűz kútja (1986) című monumentális alkotása a város egyik ikonikus köztéri műalkotásává vált. Bár az évtizedek során sokféle művészi tartalmat jelenített meg, számos formával, technikával és anyaggal dolgozott, mindegyiket egyaránt jellemzi Agam sajátos, kreatív mentalitása, mely a forma és a tartalom sokrétűségének alapelvein nyugszik. Ebben élesen szemben áll korunk minimalista művészeivel, mondhatni maximalista: a lehető leggazdagabb szerkezetre és tartalomra törekszik, ahol mindig minden mozgásban és változásban van, a lehetőségek széles tárházát biztosítva a szemlélő számára. Jó példa erre a párizsi Pompidou Központ Agam-szalonya (1971), ahol az egész tér folyamatos mozgásban és változásban van, és a rajta áthaladó szemlélőnek minden lépésnél más és más arcát mutatja.

A későbbi évtizedekben a geometrikus absztrakció és a színek kavalkádjá mellett feltűnnek az ikonográfiai tartalmat hordozó szimbólumok. Agam egész életében hű maradt a zsidó hagyományokhoz és ennek hatása is felfedezhető a művészetében, például mezuzák vagy chanukai menórák formájában. Ezek közé tartozik a Chábád-mozgalom majdnem tíz méter magas és több mint 1800 kilogrammot nyomó hanukai menórája Los Angelesben, mely 2006-ban a Guinness-rekordok között szerepelt a világ legnagyobb hanukiájaként. Formáját – Agam saját bevallása szerint – a Rámbám (Maimonidész), a nagy középkori rabbi és tudós rajzai inspirálták. A művész gyakran hangsúlyozta, hogy az absztrakció mellett a spiritualitás is ugyanolyan hangsúlyos számára az alkotásban, nem csupán a látványosan zsidó tartalmat hordozó tárgyak esetében, hanem az egész életmű tekintetében.

A menórával kapcsolatban például így vallott egy néhány évvel ezelőtti interjújában: „Nem a menóra a

fóntos. A menóra csupán fizikai tárgy, mely megtartja a fényt”. Fény és árnyék, remény és kétségbeesés, testi és lelki, látható és láthatatlan, fizikai test és spirituális egyesül e letisztultságában is monumentális alkotásban. „Ahol fény van, ott megjelennek az árnyékok is” – vallja a lubavicsi Rebbe, Menachem Mendel Schneerson rabbi nyomán Agam, aki személyes levelezésben állt a Rebbével. „A fény nem létezhet árnyék nélkül. Ahol árnyék van, bajok, keserőségek – ott fény és remény is van. Előfordul, hogy éppen az árnyékra van szükségünk ahhoz, hogy megtaláljuk a fény forrását”.

Szülővárosában, Rison Lecionban 2018-ban nyílt meg az életművét bemutató múzeum. A megnyitón többek közt ezt mondta: „Amikor az ember megtekint egy múzeumban egy festményt, általában megáll előtte, megnézi és továbbhalad. Az én munkáimat azonban nem lehet így megnézni, sohasem lehet az egészet egyszerre látni. Azt akarom, hogy a múzeumba látogatók minden szögből megszemlélhessék a képeket, így megváltozik a művészethez való viszonyuk is”.

Agam művészetének lényege az állandó mozgás, a folyamatos változás. A tény, hogy a világban semmi sem állandó, hanem minden változik. A műalkotás szerinte nem más, mint alkotó és befogadó párbeszéde. A kezdeményező ugyan mindig a művész, a néző azonban nem passzív szemlélő, hanem a dialógus aktív szereplője, akinek a feladata a műalkotás megszemlélése, átélése többféle szemszögből. A művész arra ösztönöz, hogy lépünk interakcióba az alkotásával és változtassuk meg azt. Az ember változik, így perspektívája is folyamatos változásban, fejlődésben van. Ugyanez igaz a művészetre is, vallja Yaacov Agam. Szükséges, hogy mi magunk is e folyamatos változás és alakulás részesei legyünk.

Családfakutatás A KÖRÜL

OBERLANDER BÁRUCH írása

Akármerre indulunk nyaralni Magyarországon, biztosan megtalálhatjuk a zsidó élet nyomait. Sőt, ha tudjuk, melyik vidékről származott a családjunk, akár egy egész nyaralást is szervezhetünk az adott helyre! Nézzük, Oberlander Báruch rabbi hogyan bukkant a családja nyomaira a Balaton környékén!

A tapolcai származású Oberlander család

Mindig érdekelt a családfakutatás, de nemcsak a nevek-re vagyok kíváncsi, hanem arra is, hogy milyenek voltak és hogyan éltek az elődeim. Úgy alakult, hogy a négy nagyszülöm közül háromról bőséges információkkal rendelkezünk (Rubinstein és Gombó család Makóról), de apai nagyapám ágáról nem sokat lehetett tudni. A déd-nagypapa szüleiről, nagyszüleiről már nem igazán voltak adataink. Valahányszor a szüleim eljöttek meglátogatni minket, sorra jártuk a temetőket és mindenkit felfedeztünk, kivéve az Oberlander ágat, ami ismeretlen volt számomra.

Így felkértem Kiss József családfakutatót – aki nagyon járatos a zsidó családok történetében –, hogy járjon utána az Oberlandereknek. Az ő kutatásainak köszönhetően tudtuk meg, hogy a család a Balaton környékén élt több nemzedéken keresztül.

Tapolcáról indultak, ahol a 19. század elején három gyerek született: Sámuel (1806 előtt), József (1806 körül) és Netti (1807 körül). Ők testvérek vagy unokatestvérek voltak. Közülük József volt a szépapám, aki valószínűleg Nagyvázsönyba házasodott (felesége Breier Mirl, polgári nevén Mari vagy Anna), ahol 1845-től rabbi funkciókat látott el. Innen 1850 körül került el a Szigetvárhoz közeli Gyöngyösmellékre rabbinak. „Fiatalon, 48 évesen ott

is halt meg 1855-ben és a helyi zsidó temetőben van eltemetve” – írta róla Kiss József. Ennek az információnak nagyon örültünk és 2005-ben el is látogattunk Gyöngyösmellékre édesapámmal, ahol imádkoztunk Oberlander József rabbi sírjánál, ami csodálatos módon megmaradt. A temető nagyon szépen karban volt tartva, állami pályázati pénzből hozatta rendbe ennek a kicsi településnek az önkormányzata körülbelül 20 éve.

Ezen a szálon elindulva bukkantunk egy családi legendára, miszerint a család Morvaországból érkezett és állítólag Mordecháj Benet (1753–1829) Nikolsburg (ma Mikulov) és Morvaország főrabbija apjának vagyunk a leszármazottai: állítólag az Oberlander József anyja vagy nagyanyja Benet lány volt.

Ezek után mindig szerettem volna egy hosszabb Balaton-környéki látogatást tenni, de édesapám sajnos időközben elhunyt, így nem került erre sor. Végül néhány évvel ezelőtt nyílt lehetőségem a várva várt útra, Gürtler Katalinnak köszönhetően, aki a Zsidó Tudományok Szabadegyetmén vett részt a megelőző nyáron. Bár most Kőszegen él, jól ismeri a Balaton környékét. Továbbá köszönet jár Wágner Tamásnak, aki csatlakozott hozzánk, és autójával levitt minket a Balatonhoz. [Gürtler Katalinnal készült interjúnkat lásd a Kile rovatban – a szerk.]

DISZEL, ahol a fehérterror áldozatai nyugszanak

Első állomásunk a Tapolcához tartozó Diszel volt. Az ottani kis temető egyik sarkában található Fischer Jechiél Cvi diszeli rabbi (Subrabbiner) feleségének, Breier Rájcelnek a sírja, aki 1883-ban hunyt el. Sírja két részből áll, az alsó rész még mindig a helyén van, míg a felső ledőlt, és a sír mellé van téve. Sajnos a rabbi sírja nem került elő, de elképzelhető, hogy közvetlenül mellette volt eltemetve, csak a sírkő eltűnt. A Fischer

házaspár lánya, Cháná, Oberlander Mordecháj Júdához, Oberlander József fiához ment feleségül (1886-ban hunyt el és a régi váci zsidó temetőben van eltemetve. Mordecháj Júda sakter volt, 1912-ben halt meg és a balassagyarmati zsidó temetőben temették el.)

A diszeli hitközség nagy része valószínűleg Breierekből állt, ezt bizonyítja a család sok tagjának sírja a temetőben, köztük hat olyan emberé, akik a fehérterror 1919. szeptember 19-i pogromjának estek áldozatul. (Számomra azért volt érde-

kes, mert a rabbinikus irodalomban nem igazán találtam utalást erre a szomorú időszakra, sem drósékban, sem máshol, hiába keresem évek óta.)

Diszelben még meglátogattuk a régi zsinagóga épületét, ahol valószínűleg őseim imádkoztak. Az épület rossz állapotban van, szerintem omlásveszélyes, mert ráépítettek még egy emeletet.

TAPOLCA – a zsidó borászati központ

Innen Tapolcára mentünk tovább, ahol a zsidó temető nagyon szép állapotban van: a látogatásunk előtti évben hozták rendbe és építettek neki kerítést egy hétmillió forintos MAZSÖK pályázatból. Körbejártam az egész temetőt, de sajnos az Oberlander család nyomaira itt nem bukkantam rá.

Itt is meglátogattuk a régi zsinagógát, amit akkoriban újtottak fel, hogy zsidó kulturális emlékhelyként üzemeljen és megnéztük a Lessner család óriási borospincéjét is. Mint megtudtuk, egész Tapolca alatt ilyen pin-

cék húzódnak, amik ma már csak emlékeztetnek a régi időkre, használatban egyik sincs borospincéként. Az új nagy zsinagógát is felkerestük, kívülről meg is néztük, de belül sajnos már semmi sem utal eredeti funkciójára.

BADACSONYTOMAJ – sírok a fák között

Következő állomásunk Badacsonytomaj volt, ami a MAZSÖK üdülője miatt sok olvasónknak ismerős lehet. Engem azonban most nem ez érdekelt, hanem a „temető” – ami valójában egy elhanyagolt terület a fák között, ahol 7-8 sír található már csak a szőlődombok között. Közük talán legjobb állapotban Oberlander Chánáé (1842–1888) van, aki Cseh Lipót Eliezer felesége volt. Köszönet jár a Lauder iskolának, akik 2019-ben ott jártak, hogy megtisztítsák a sírok környékét és akik elküldték nekem a sír fotóját. Másként talán soha nem szerettem volna tudomást róla – szerintem csodának számít, hogy halála után 130 évvel egy Oberlander rokona állt és imádkozott a sírjánál. Az ő unokája volt az a dr. Cseh Edit (1895–1987), aki kivándorolt az 1920-as években Amerikába, majd, amikor nagyszüleim gyerekeikkel a háború után szintén az USA-ba emigráltak, akkor ő fogadta

őket és segítette a letelepedésben.

Itt szeretnék köszönetet mondani Hangódi Lászlónak, a tapolcai múzeum elkötelezett igazgatójának, aki egész Tapolcán körbevezetett bennünket, majd elkísért minket a badacsonytomaji sírokhoz is, amiknek pontosan tudta a helyét. Érdemes megemlíteni, hogy mikor elbúcsúztunk, 2019-ben megjelent *Zsidó bordinasztiák Tapolcán* című könyvéből kaptam

tőle egy példányt. Én pedig a *Holokauszt és háláchá* című munkámat ajándékoztam neki.

NAGYVÁZSONY, egy rabbidinasztia bölcsője

Lett volna még más hely is, amit meglátogathattunk volna, de sietniünk kellett vissza Budapestre, hogy a 19 órától kezdődő napi Facebook-órát megtarthassam. Visszafelé még Nagyvázsonyban azért megálltunk, ahol apai nagymamámnak az őse, Rosenbaum Mose Náchum nyugszik (meghalt 1825), aki Oberlander József előtt volt nagyvázsonyi rabbi. (A kapcsolatom Nagyvázsonnyal megerősödött, amikor a Vasvári Pál utcai Sász Chevra zsinagóga rabbija lettem, mert a közösség első rabbija, Szofer Benjámín Zeév [1826–1898] korábban nagyvázsonyi rabbi is volt 1860 körül.)

Itt már egyszer jártam nagyjából 25 éve édesapámmal, és örömmel láttam, hogy mennyivel jobb állapotban van most a temető. Gyönyörű szépen rendbe van hozva a kerítés is a MAZSÖK temető-rekonstrukciós programjának köszönhetően (amiért én magam is lobbiztam Szabó György elnök segítségével annak idején a MAZSÖK kuratóriumában). Ezt a temetőt többen látogatják, mert Rosenbaum rabbi a Grünwald rabbidinasztia őse. Én is imádkoztam a sírjánál és gondolatban azt mondtam neki, legyen büszke a leszármazottjaira, akik nagyon sokan vannak és rabbikként továbbviszik a zsidóságot az ő szellemiségében.

Miért felejtődtek el az Oberlander ősök?

Ezalatt az utazás alatt, azt gondolom, azt is megfejtetem, miért éppen az Oberlander ágról nem maradtak fenn a családban történetek és információk. A Balaton környékének zsidósága inkább neológ irányba ment el annak idején, és dédnagyapám, az újpesti Oberlander Sálom (1870?–1934) volt az egyetlen a családban, aki erősen

ortodox és hászid irányt választott, miközben testvérei és rokonai kevésbé hagyományörző életet éltek. Például unokatestvére, dr. Oberlander József téglagyáros volt a váci status quo hitközség elnöke. Azt gondolom, ez volt az oka annak, hogy dédnagyapám nem mesélt sokat a családjáról a leszármazottainak.

Barangoljunk be Izraelt ÉSZAKTÓL DÉLIG!

NAFTALI DEUTSCH *írása*

Nyaranta turisták tömege érkezik Izraelbe, s közülük sokan szeretik felfedezni a Szentföld változatos tájait a múlt emberkéz alkotta emlékei és a modern nagyvárosok kínálta szórakozási lehetőségek mellett. Remélhetőleg hamarosan véget ér a háború és újra turisták lephetik majd el a kirándulóhelyeket. Alább három olyan, közepes hosszúságú és a legtöbb kiránduló számára könnyen teljesíthető túraútvonalat ajánlunk, melyek általában nem szerepelnek az utazási irodák által szervezett programokban és jobbára csak helyiek ismerik őket. Addig is barangoljunk Izrael tájain gondolatban!

1. A Kziv-patak völgye

A Kziv-patak Felső-Galileában csörgedezik, egy olyan erdővel borított hegyvidéken, mely a legforróbb nyári napokon is üde zöld színben pompázik, a patak vize pedig még ebben az időszakban is bőven folyik. A Kziv 39 kilométeres hosszával a térség legjelentősebb patakja, mely a Meron-hegytől kissé nyugatra ered és az Achziv Nemzeti Park felett ömlik a Földközi-tengerbe. A gyönyörű táj és a hűvös vízben való megmártózás lehetősége mellett egy kilencszáz évvel ezelőtt emelt lovagvár tartozik e túra kiemelkedő vonzerői közé.

A környéken számtalan kirándulási lehetőség kínálkozik, most egy 10 km hosszú, öt óra alatt teljesíthető körtúrát ajánlunk, mely a forró nyári hónapokban is jó választás lehet, mert az útvonal túlnyomó részt árnyékos ösvényeken vezet, a vízben pedig bármikor le lehet hűlni.

A túra kiindulópontja egy festői falu, Micpe Hila, mely az izraeli nagyvárosok közül Haifához fekszik a legközelebb, mintegy 45 percnyi autótútra. A piros jelzést követve, egy barlangon átvezető ösvényen érünk fel a Montfort nevű erődítmény romjaihoz, melyet a templomosok emeltek. Miután kigyönyörködtük magunk a lélegzetelállító panorámában, leereszkedünk a patak völgybe, ahol a zöld jelzésen folytatjuk az utunkat, melynek során többször át kell kelni a vízben. Az ösvény hol sűrű erdőben, hol pedig fehér mészkőfalak között vezet, egészen a fekete jelzésig. Itt érdemes egy rövid kitérőt tenni és ellátogatni a közeli Támir-forráshoz, melynek kiszélesedő medencéjében felfrissülhetünk a hűvös vízben és felfedezhetjük az innen nyíló barlangot. Ezt követően a fekete jelzésen folytatjuk utunkat vissza a kiindulópontig. Talán ez az egyetlen szakasz, mely megerőltető lehet azok számára, akik keveset túráznak, mert a patak völgyéből igen meredek út vezet vissza Micpe Hilába. Aki azonban valóban elszánt és a nyár legelején jár a helyszínen, még egy kitérőt tehet a „liliomok ösvénye” névre hallgató úton, a kék jelzést követve, hogy a május elejétől június közepéig nyíló virágokban gyönyörködhessen.

2. Csillaghegy

Természetesen itt nem Budapest HÉV-vel is megközelíthető városrészébe invitáljuk az olvasókat, hanem Efrájim hegyei közé, az Izrael középső részén fekvő Binjámin megye szívébe, a Csillaghegynek fordítható Hár Kochávhoz. A páratlan kilátást nyújtó, régészeti emlékekkel tűzdelt magaslat a Kocháv Hásáchár nevű izraeli település mellett fekszik, mely Jeruzsálemből negyven-ötven, Tel-Avivból hatvan-hetven perc alatt közelíthető meg. A hegynek egykor fontos vallási szerepe volt. Valaha nem rögzített naptár, hanem az égen újonnan megjelenő holdsarló feltűnése alapján állapították meg az új hónap beköszöntét. Amikor a legfelsőbb bíróság kihirdette az új hónapot, az Izrael határain kívül élő zsidó közösségeket hegytetőkön lángra lobbantott máglyák segítségével tájékoztatták, ahogy erről a Misna (*Ros Hásáná* 2:5.) beszámol. A jeruzsálemi Olajfák-hegyén gyújtott tűz jelzését itt, a Hár Kocháv 735 méter magasan fekvő csúcsáról továbbították kelet felé.

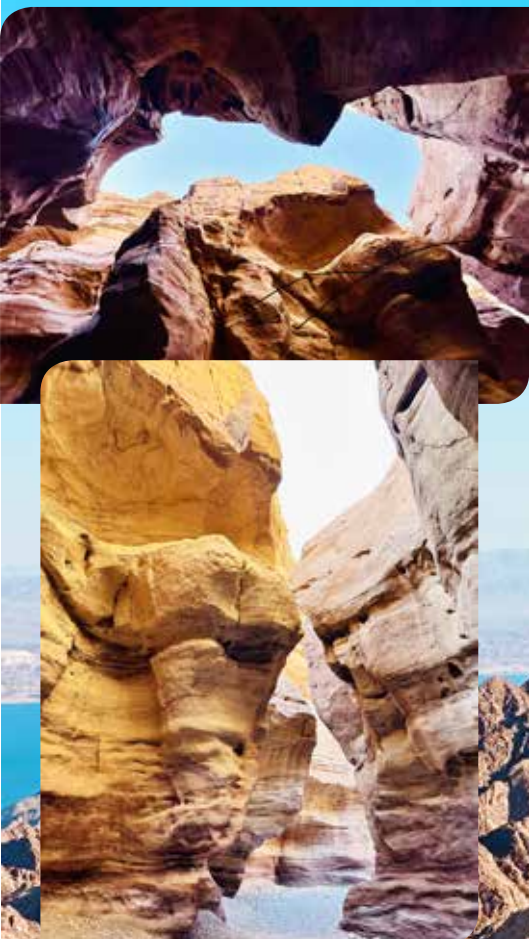
A hegy lábánál induló ösvény meredeken kapaszkodik felfelé. Út közben barlangokra, ősi olajprések és épületek maradványaira bukkanhatunk és élvezhetjük az egyre szélesedő panorámát. A hegy lapos tetején kelet felé haladva egy épített kilátóhoz érünk, ahonnan rálátunk a településre, illetve megfigyelhetjük, ahogy a sziklás hegyvidék fokozatosan sivataggá válik a Jordán-völgy felé haladva. További érdekesség a gombamód szaporodó, zsidó fiatalok által alapított mezőgazdasági farmok egyre terebélyesedő hálózata, melyek amellett, hogy ismét termővé változtatják a Szentföldet, fontos védelmi funkciót is ellátnak. A hegy másik oldalán szépen gondozott szőlő- és mandulaültetvények felett sétálunk tovább, majd elérjük a kiindulási pontot. A teljes kört mintegy két óra alatt járhatjuk végig.

3. A Vörös-szurdok

Ehhez a túrához Izrael legdélibb csücskébe, a Vörös-tenger partján fekvő Eilátba kell utaznunk, mely önmagában is rengeteg kalandot ígér, elsősorban a vízi sportok szerelmeseinek. Aki számára azonban a sziklás hegyek és katanok is vonzerővel bírnak, mindenképp látogasson el a várostól mintegy 25 perc autózásra fekvő Vörös-szurdokba, mely különleges színeivel és formáival hívja fel magára a figyelmet. Mindössze arra kell ügyelni, hogy a kirándulást még a reggeli órákban kezdjük, mert később már rendkívül nagy a forróság. Az alább ismertetett útvonal mindössze két kilométer hosszúságú, ám létrákkal és fogódzókcal tűzdelt, így kisebb gyermekek számára is rendkívül izgalmas, de nem túl kimerítő kaland lehet, mely egy óra alatt teljesíthető.

A túra kiindulópontját az egyiptomi határ mellett haladó 12-es úton közelíthetjük meg, majd a „Red Canyon” feliratú táblánál jobbra fordulva, egy kissé rázós földúton érünk célba. A zöld jelzésen elindulva egy sivatagi ösvényen haladunk a szurdok bejárata felé. Érdeemes a különféle – sárga, vörös, lila, rózsaszín – sziklafalakat figyelni, mert népes szirti borz populáció él a környéken, melynek egyedei nem félnek megmutatni magukat. Az elképesztő forma- és színvilágú, hol összeszűkülő, hol kiszélesedő kanyonba érve időnként sziklákba erősített kapaszkodók és kisebb létrák segítségével küzdhetjük le a szintkülönbségeket, melyek igényelnek némi ügyességet, de nem jelentenek különösebb kihívást. A szurdokból kiérve a fekete jelzésnél fordulunk vissza, ahol egy rövid, ám igen meredek kaptató vezet a szoros felső pereme mellett haladó ösvényre, ahol felülnézetből is megtekinthetjük e csodás képződményt. Hamarosan elérjük a már ismert, szurdok előtt útszakaszt, majd a parkolót. A visszaút Eilátba tartogat egy meglepetést: a színes sivatagi hegy-csúcsok között kanyarogva hirtelen elénk tárul az alattunk fekvő, mélykék Vörös-tenger, melyben akár alá is merülhetünk az izzasztó túra után.

A NAGY *Coca-Cola* TITOK: HOGY LETT KÓSER A VILÁG ELSŐ SZÁMÚ ÜDÍTŐITALA?

KÓSER-E A *Coca-Cola*: INTRIKÁK ÉS LEVÉLVÁLTÁSOK A KÓLA KÓSERSÁGÁRÓL

OBERLANDER BÁRUCH írása

10. rész

A korábbi cikkeim megjelenése után éreztem, hogy még maradtak lyukak a Coca-Cola kóserrá válásának történetében, amiket érdemes lenne feltölteni. Így, amikor édesanyámat meglátogattam tavaly nyáron, hogy egy kis időt töltssek vele, akkor ellátogattam a manhattani American Jewish Historical Society-be, hogy megtekintsem Geffen rabbi archívumát. Sok érdekes dokumentumot sikerült lemásolnom, aminek segítségével jobban át lehet tekinteni az eseményeket és felgöngyölíteni a történet még hátralévő részét.

Az előző részekből¹ kiderült, hogy Geffen rabbi kutatási eredményeinek hála, követelni tudta a vállalatától a szükséges változások elvégzését, pl., hogy a glicerin ne legyen állati eredetű, hiszen az tréflivé tenné a kólát, az alkohol ne gabonából készüljön, mert az homéc és peszáchra nem kóser stb. Megírtam² azonban azt is, hogy volt több rabbi is, aki már korábban kiadott kósersági igazolást a Coca-Colára. Ez úgy történhetett, hogy az USA teljes Coca-Cola készletének gyártási fázisai (szirup előállítás, palackozás) különböző helyeken történt, így helyi rabbik is bekapcsolódtak a kósersági engedélyezésbe anélkül, hogy felismerték volna a fennálló problémákat.

Geffen rabbi figyelemmel kísérte az összes kósersági engedélyt

Geffen rabbi archívumában találtam is több érdekességet ezzel kapcsolatban. Elsőként vegyünk egy 1930. november 3-i hirdetést, amely Cvi Hersch Kohn (1898–1969) New York-i rabbi *hechser*-ével hirdeti a Coca-Colát. Ebből a hirdetésből arra következtethetünk, hogy Geffen rabbi intenzíven figyelte és gyűjtötte az információt azokról a rabbikról, akik korábban már kiadtak kóser igazolást. Azért is érdekes ez, mert eddig 1932-es volt a legkorábbi hirdetés, amire rábukkantam³, de ezzel most még egy évvel korábbi esetre is fény derült – bár itt nem tudtam azonosítani, hogy melyik jiddis nyelvű lapból lett kivágva.

Álljon itt Kohn rabbi kósersági igazolása 1932-ből⁴:
Báruch Hásém, 1932. március 15.

Ezúton értesítem, hogy alaposan megvizsgáltam a Coca-Colát, amelyet a jól ismert vállalat palackoz: The Coca-Cola Bottling Co. of New York Inc. és megállapítottam, hogy a palackozott Coca-Cola kóser Peszáchra és az egész évre, minden kétértéket kizáróan.

Azt, hogy a Coca-Cola kóser Peszáchra, számos nagy rabbi és tudós megerősítette Amerika és Kanada különböző részein, ezért én is megtettem a szükséges intézkedéseket az elkövet-

kező Peszáchra. A Coca-Cola palackokat különleges felügyelet alatt gyártották, és minden palack kupakján szerepel a következő felirat: „5692. év (1932) Kóser Peszáchra H.K.” Valamint az én kezdőbetűim angolul. Ezek a palackok kósernek minősülnek Peszáchra.

Ezzel aláírást adom, ma, kedden, Vájikrá hetizsakasz, 2Ádár 7., 5692. év (1932) rövidített számítás szerint.

[Itt?] New York, legyen Cion felépítve és megerősítve.

Cvi Hersh HáKohén, az ittheni közösség rabbija

Hirdetés a Hágádában

Itt szeretnék bemutatni néhány további kósersági igazolvánnyal, amikről időközben tudomást szereztem. Ebből kettőt Geffen rabbi unokájának peszáchi, angol nyelvű *Hágádájában*⁵ találtam, amikben illusztrációként használta ezeket. Az egyik a buffalói (New York) Abraham Mayer Franklin rabbi (1863–1932) igazolása, ami a Coca-Cola peszáchra való kóserságát igazolja, a másik a szintén New York állambeli Rochester-ből származik, a New York Union of Orthodox Rabbis szervezet szintén peszáchi igazolása. Nem tudom, mikor készültek ezek, így ezeket nem lehet datálni egyelőre⁶. Sajnos nem tudok semmit az említett rochesteri szervezetről, még a tagok nevét sem sikerült kideríteni.

Azonban egy helyi zsidó újságban, a *Buffalo Jewish Review*-ban, rábukkantam Franklin rabbinak a Coca-Coláról szóló kósersági hirdetéseire 1930-tól kezdődően. Ugyanebből az újságból kiderül, hogy 1932-ben bekövetkezett halála után⁸ Yehoshua Zambrowsky (1874–1939) és Gedaliah Kaprow (1907–1951) rabbik adtak engedélyt a kólára.

Ezenkívül rábukkantam egy 1931-es, peszáchra vonatkozó hirdetésre⁹ is, ami szerint Yaakov Binenfeld (1888–1955), New York-i rabbi biztosította a kóserságot peszáchra, ám „csak olyan üvegre, aminek a kupakon az szerepel, hogy Kóser J.B. peszáchra 5691”. Fenn is maradt egy kupak a család birtokában¹⁰. Szintén a családi emléke-

zet őrizte meg¹¹, hogy Bienenfeld rabbi segített a korábban már említett¹² Pardes rabbinak a Coca-Cola kósersági igazolásának kiállításában 1930-ban: „Bienenfeld rabbi angol anyanyelvű volt, de Pardes rabbi nem. Bienenfeld rabbi könnyedén tudott társalogni a Coca-Cola gyártójával és tulajdonosaival, hogy pontos részleteket gyűjtsön. [Ezek után] Pardes rabbi levelet írt Chájim Ozér Grodzinski [1863–1943, vilnai] rabbinak, hogy megkérdezze a Coca-

Colában használt glicerintről, és Chájim Ozér rabbi megengedte annak használatát”. Azonban nincs nyoma annak, hogy Grodzinski rabbi küldött volna egy válaszlevelet, a glicerín használatának engedélyezéséről¹³. Ezenkívül nincs semmi, ami alátámasztaná ezeket a családi legendákat, és különösen gyanússá teszi a helyzetet a nagy földrajzi távolság New York és Chicago között¹⁴.

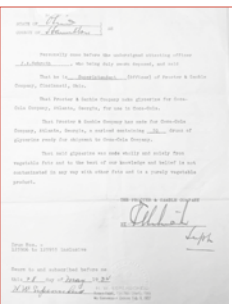
* * *

Fennakadások a peszáchi gyártásban 1934-ben

Ezzel elérünk 1934 peszáchjához, amikor – eddig úgy tudtuk¹⁵ – már az elvi lehetőség adott, ám nem sikerült időben megszervezni a peszáchi Coca-Cola gyártását, ezért csak a következő évben lett peszáchra is kóser az üdítő.

Azonban egy 1934-es április 6-i levélből egy kicsit más derül ki. Ebben a levélben Roy Gentry azt írja Geffen rabbinak: „...azután, hogy nagyon kellemes látogatást tettem önnél az otthonában rövid idővel peszách előtt, tájékoztattam önt, hogy nem volt elég idő megfelelően beszerezni a szükséges dokumentumokat, ami lehetővé tette volna, hogy kóserrá tudja tenni a kész palackozott terméket az atlantai Coca-Cola palackozóüzemben, a jelenlegi peszáchi szezonra. Dolgozom ezen az ügyön és remélem, hogy lehetőségem lesz önnel találkozni nagyjából egy héten belül, és tájékoztatni önt, hogy hogyan alakulnak a dolgok”. Az, hogy a megfelelő dokumentumok hiányáról beszél, arra utal, hogy bár már nagyon közel jártak, de nem tudták igazolni, hogy átálltak a megfelelő alapanyagokra és így nem készültek el peszáchra¹⁶.

Aztán végre május 28-án, pontosan két hónappal peszách után megérkezett a Procter & Gamble cég illetékes közjegyző előtt tett nyilatkozata, miszerint „a Procter & Gamble Company a Coca-Cola Company számára (Atlanta, Georgia) egy vagonszállítmányt készített elő, amely 50 hordó glicerint tartalmaz, és készen áll a kiszállításra a Coca-Cola Company részére. Az említett glicerín kizárólag és teljes mértékben növényi zsírokból készült, és legjobb tudomásunk szerint semmilyen módon nem szennyezett más zsírokkal, tehát teljesen növényi eredetű termék”.

A fenti nyilatkozat történelmi dokumentum, mert általa megoldódott a glicerín kósersága a Coca-Cola számára. Értelemszerűen ezt eljuttatták a rabbinak, és kérték tőle, hogy írásban nyilatkozzon, amit meg is tett. De a dolog tovább húzódott, aminek következményeként július 5-én a következő levelet írta Geffen rabbi: „két héttel ezelőtti kérésének megfelelően, küldtem önnek egy levelet angolul és héberül, a Coca-Cola ital státuszának a kapcsán. Csodálkozom, hogy nem hallottam öntől semmit azóta, hogy használni fogja-e ezeket a leveleket. Meg is van nekem a lista azokról a rabbikról, akiknek el akarta küldeni a leveleket. Kérem, tájékoztasson, hogy mit tervez tenni ebben az ügyben, hiszen feltételezem, hogy most már az új glicerint használja, és most lenne az alkalmas idő ezeket a leveleket kiküldeni”.

Geffen rabbi hiába állított ki egy kétnyelvű igazolást Gentry kérésére, a Coca-Cola nem használta fel ezt. Geffen rabbinak tehát felmerült a kérdés, hogy vajon nem azért nem küldik ki, mert még nem használják az új kóser alapanyagokat.

Július 17. Gentry a Coca-Cola Bottling Company főigazgatójának, L. F. Montgomery-nek szóló levelében azt írja, hogy Geffen mindennel kész van, kiadta az engedélyt, és bár nem kérte, következő peszáchra adjanak neki 25 dollárt.

Ez a levél azért íródott, hogy tájékoztassam Önt, hogy T. Geffen rabbi teljes mértékben meggyőződött a Coca-Cola szirup kóserságáról, különös tekintettel egy összetevőre, amelyet Cincinnati-ben gyártanak [vagyis a kóser glicerintről van szó itt. Érdekes, hogy még a cégen belül is olyan titokzatosan írja és nem nevezi meg névvel]. Ellátogatott az adott gyárba, majd később pecsétjével látta el azokat a hordókat, amelyek ezt az összetevőt tartalmazták, és amelyeket ide, az üzemünkbe szállítottak.

Dr. Geffent nagyon lelkiismeretesnek és korrektnek találom. Miután alaposan meggyőződött az öt aggasztó kérdésekről, készen áll arra, hogy mindenkinek válaszoljon a Coca-Cola kóserságával kapcsolatban – nemcsak az év folyamán, hanem a szigorú peszáchi időszakban is.

Dr. Geffen számára ez elvi-, nem pénzkérdés, jelezte, hogy nagy örömmel működik együtt jövőre Önnel, amikor a Coca-Colát a peszáchi időszakra kóserré kívánják tenni az palackozóüzemünkben.

Javasoltam, hogy Geffen rabbinak 25 dolláros díjat fizessenek azért, hogy tavasszal ellátogasson az üzembe és felügyelje ezt a folyamatot. A következő évben a peszách április 18. körül kezdődik, és természetesen a palackozott terméket időben elő kell készíteni, hogy az ortodox zsidók használhassák peszách hetében.

Ezért Geffen rabbi február elején kell hogy vegye fel velünk a kapcsolatot, különös tekintettel a Coca-Cola szirupra, és készen fog állni arra, hogy az Önök üzemében lebonyolítsa a szükséges előkészületeket az Önök által előre meghatározott időpontban, még peszách előtt...¹⁷

Úgy vélem, ez az jelenti, hogy ekkor végre átálltak a glicerinre, csak valamiért nem hirdették ki. Augusztus 2-án azonban már készen állt a kóserság kihirdetéséről szóló levél és Gentry kérte Geffen rabbi jóváhagyását a szöveghez, „amelyet szándékozom elküldeni minden rabbinak, akik szerepelnek az Ön által megadott listán”. Úgy tűnik, hogy ez Geffen rabbi nevében ment volna ki, és ezért kellett a jóváhagyása.

Úgy tűnik azonban, hogy pár hónappal később voltak még problémák, mivel 1935. január 3-án Geffen rabbi levélben fordult Gentry-hez és visszakérte a nyilatkozatát: „Mivel nem kaptam Öntől visszajelzést az utolsó levellel kapcsolatban, feltételezem, hogy nem kívánja felhasználni az általam készített nyilatkozatot, amelynek egy másolatát elküldtem Önnek. Ezért kérem, hogy küldje vissza nekem a nyilatkozatot...”. Gentry öt nappal később, január 8-án vissza is küldte a nyilatkozatot: „Az Ön január 3-i levelében foglalt kérésének megfelelően visszaküldöm az Ön által készített nyilatkozatot a Coca-Colával kapcsolatban. Nagyon sajnálom a hosszú késedelmet ebben az ügyben, mivel reméltem, hogy találunk módot az együttműködésre. Folyamatosan bíztam abban, hogy lehetőség nyílik az ügy részletes bemutatására és a szükséges jóváhagyás megszerzésére”.

Az utolsó ellenőrzések és az első kóser peszáchí gyártás 1935-ben

Ugyanez év február 1-jén Geffen rabbi ismételtlen megkeresi Gentry-t és nyomást gyakorolt rá, hogy most már tisztázni kéne, hogy peszáchra kóser lesz-e a Coca-Cola a megfelelő alkohollal vagy nem.

Meglehetősen meglep, hogy eddig semmilyen tájékoztatást nem kaptam Öntől a Coca-Colához használandó alkohol beszerzésének kérdéséről annak érdekében, hogy az kóser legyen a peszáchí használatra.

Több rabbtól is kaptam levelet ezzel kapcsolatban, és ma egy New York-i rabbtól is érkezett egy levél, amelyben érdeklődik, hogy a Coca-Cola fogyasztható-e az elkövetkező peszách alatt. Ön megígérte, hogy kapcsolatba lép a New Orleans-i rabbi-val, és megteszi a szükséges intézkedéseket ennek az alkoholnak a biztosítására, valamint utasítja ezt a rabbit, hogy írjon nekem erről.

Kérem, haladéktalanul tudassa velem, mit szándékozik tenni. Ha nem kíván kapcsolatba lépni a New Orleans-i rabbi-val, ezt én is megtehetem, ha úgy kívánja, mivel a peszách ünnepe már nincs messze, és rendkívül fontos, hogy ezt az ügyet azonnal rendezzük.

Várom mielőbbi válaszát...

Végül peszách előtt Geffen rabbi személyesen is ellenőrizte a palackozóüzemet, amit Montgomery egy kis késéssel május 8-án levélben köszönt meg. Így lett tehát 1935 az első év, amikor peszáchkor valóban, ellenőrzöttek kóser volt a Coca-Cola.

Ez idő alatt, ha valaki kóserági kérdéssel fordult a Coca-Cola céghez, akkor mindig Geffen rabbi válaszolta meg azt. Így történt például '36 március 23-án is, amikor a Coca-Cola scrantoni (Pennsylvania) palackozóüzemében merült fel kérdés: „A scrantoni Gutterman rabbi Önhöz irányított engem a kóser Coca-Cola gyártásához szükséges információk ügyében. Nagyra értékelném, ha a szükséges információkat egy olyan levél formájában megkaphatnám, amelyet átadhatok városunknak Gutterman rabbinak” – áll a Geffen rabbinak írt levélben.

Dr. Goldstein kétségei

Említettük már¹⁸, hogy a vallásos dr. Abraham Goldstein az OK Laboratories vegyészeként a *Kosher Food Guide* 1935-ös július-augusztusi számában egyértelműen kihirdette, hogy a glicerin nem kóser. Geffen rabbinak abban az évben november 14-én ír egy egészoldalas levelet, amiben arra kéri már másodszer, hogy nyilatkozzon, hogy honnan szerzi a Coca-Cola cég a kóser glicerint:

„Megkaptam levelét a kóser glicerin ügyében, és értem, hogy azt mondja, hogy nem tudja megadni a gyártó nevét... A Coca-Cola Company-nak semmilyen kifogása nem lesz az ellen, hogy megnevezze, honnan szerzi be a glicerint vagy az alkoholt, amely [rabbinikus] felügyelet alatt készül... Annak érdekében, hogy Önt ne hozzuk kellemetlen helyzetbe, másolatot küldünk erről a levélről a Coca-Cola Company-nak, és ha szeretnék, hogy a nevük szerepeljen az általunk jóváhagyott gyártók listáján, ők maguk fogják megadni a kívánt információt”.

1936. február 18-án újabb, ezúttal szűkszavú levelet ír a Coca-Cola Bronx, New York-i vállalatnak, amelyet érdekes módon rabbiként írja alá: „Uraim, van-e glicerin a Coca-Colában? Kérem, tájékoztassanak engem!”

Gentry február 28-án ezt a levelet is továbbítja Geffen rabbinak, arra kérve, hogy válaszoljon rá: „Nagyra értékelném, ha írna egy levelet Goldstein rabbinak, tájékoztatva őt arról, hogy mi kértük Önt, hogy válaszoljon az ő levelére. Hálás lennék egy másolatért vagy egy angol fordításért arról, amit Goldstein rabbinak ír, és nagyon megköszönném, ha tudatná velünk, milyen választ kap tőle, ha egyáltalán érkezik válasz”. Erre reagálva Geffen rabbi március 4-én egyenesen dr. Goldsteinnek válaszol, miszerint „a Coca-Cola tartalmaz némi glicerint, de csak nagyon kis mennyiségben, talán egy ezrelék százalékot. Ez a glicerin teljes mértékben növényi eredetű”. További olvasásra a saját *Kárné háhod* című könyvét javasolja, melyben mindent megtalál Goldstein a glicerin és az alkohol kóserágáról¹⁹. Egyértelmű, hogy Geffen rabbi a titoktartási kötelezettség miatt nem mert válaszolni Goldsteinnek addig, amíg Gentry írásban erre meg nem kérte, és ezután se nevezte meg a beszállítóit név szerint.

Ugyanezen napon elküldi Gentry-nek is a válasz másolatát, egyben nyugtázza a nyilatkozatokat, amiket a február során érkezett levelekkel kapott kézhez. Egy utóiratban még hozzátesszi

azt, hogy „éppen most kaptam egy levelet a Union of Orthodox Rabbis of the U. S. and Canadatól, amelyben kijelentik, hogy a *Kosher Food Guide* nem ismerhető el, és nem tekinthető hitelesnek. Elítélik a *Kosher Food Guide*ot”.

Héberről csak latin betűkre vált a kóser igazolás

Az évek során nem voltak változások a Coca-Cola kóser-sági igazolása kapcsán, de az 1938. február 15-én kelt levelében Gentry azt írja L.F. Montgomery-nek, az atlantai palackozóüzem igazgatójának, hogy két dolgon módosított a cég a kóser gyártás és annak feltételei kapcsán. Az első az, hogy Atlantában az üvegeken csak Geffen rabbi neve fog szerepelni, és nem fogják ezután odaírni Cvi Chájim Epstein (1903–2003) szintén atlantai ortodox rabbi nevét, mint addig²⁰. Ennél talán nagyobb változás, hogy ezután már nem fogják héber betűkkel ráírni a, hogy kóser, ahogy eddig volt Geffen rabbi, illetve a New York-i Kohn és a buffalói Binenfeld rabbik engedélye alapján. A kupakról inentől eltűnik a héber כשר לפסח és a zsidó év dátuma is.

Nagyon kellemes beszélgetést folytattam Tobias Geffen rabbival... annak kapcsán, hogy ismét lehetőség nyílhat a Coca-Cola palackozására úgy, hogy az kóser legyen a peszách-i időszakra, amely április 15–23. között lesz.

Geffen rabbi nagylelkűen kijelentette, hogy a zsidó közösség számára teljesen elfogadható lenne, ha az Ön terméke az ő és Epstein rabbi közös jóváhagyását élvezné. Mindkét rabbi jó barátunk és a Coca-Cola barátja is.

Ezért javaslom, hogy lépjen kapcsolatba Geffen rabbival és Epstein rabbival. Nem gondolom, hogy szükséges lenne Geffen rabbi nevének kívül más nevet is feltüntetni a Coca-Cola kóser jelölésén, de udvariasság lenne, ha bármilyen bejelentésben vagy

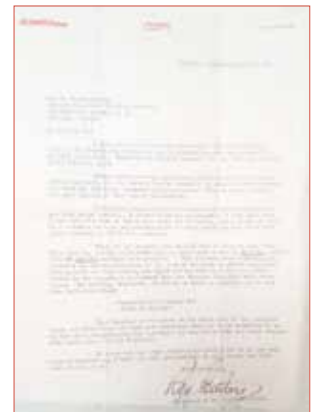
tájékoztató kártyán, amelyet kiadnak, szerepelne mindkét rabbi jóváhagyása.

Van egy fontos szempont, amelyet ettől az időponttól kezdve figyelembe kell vennünk: a rabbinikus jóváhagyásnak angol nyelven kell megjelennie, nem pedig héber betűkkel, mint korábban. Erre azért van szükség, hogy elkerüljük a félreértéseket a nem zsidók vagy azok körében, akik nem ismerik az ilyen jellegű ügyeket, és esetleg azt hihetnék, hogy ez a Coca-Cola bármiben is eltér a mindenhol forgalmazott szabványos Coca-Colától.

A feliratnak tehát a lehető legrövidebbnek kell lennie, az alább javasolt formában:

„Approved for Passover Use Rabbi T. Geffen.”

Ez a szöveg a Coca-Cola szokásos koronázárjának alsó felén fog megjelenni, és minden ilyen jelöléssel ellátott koronázarat előzetesen be kell mutatni jóváhagyásra a koronázár gyártója által – a szokásos eljárás szerint, amelyet már mindenki ismer...

Olvasva az érvelésüket, hogy azért kell „a rabbinikus jóváhagyásnak angol nyelven” megjelennie, „nem pedig héber betűkkel, hogy elkerüljük a félreértéseket... hogy ez a Coca-Cola bármiben is eltér” elég furcsa volt számomra. Az a gondolat merült fel bennem, hogy talán a Coca-Cola elleni náci kampány miatt születhetett ez a döntés, amihez ezeket a héber feliratos kupakot is használták. Lehet, hogy azért került le a második rabbi neve is és azért cserélték le a héber feliratot, hogy kevésbé legyen „zsidós” a termék. Azonban egyelőre nem sikerült pontos adatot szerezni arról, hogy mikortól volt szokás Amerikában ráírni a kóser termékekre azt, hogy kóser, és mennyire volt feltűnő, amikor a Coca-Cola kupakján szerepelt a héber felirat, így nem tudom alátámasztani ezt a felvetésemet sem.

¹ Egység 161. szám 12–15. oldal, 162. szám 18–21. oldal; ² Uo. 163. szám 14–17. oldal, 166. szám 13. oldal, 167. szám 16–17. oldal, 168. szám 18. oldal; ³ Lásd uo. 167. szám 19. oldal 14. lábjegyzet, lásd még Hádóár 1932. április 15. 340. oldal; ⁴ Fénymásolata kicsinyítve: Hádóár uo.; ⁵ David Geffen: *American Heritage Haggadah – The Passover Experience*, Jeruzsálem 1992, 94. oldal; ⁶ Geffen ebben a Hágádájában ezt a két igazolást ráillesztette Binenfeld rabbi 1931-es hirdetésére (lásd lejjebb 9. lábjegyzet), ami azt a látszatot kelti, mintha ezek akkor jelentek volna meg. Moshe Taub emiatt azt írja (*Ami Magazine* 2023. július 26. 104. oldal): „Ha alaposan megnézi, láthat egy másik kóser-sági pecsétet is azon a képen. Ez is 1931-ből származik, a New York-i Rochester Váadtól és a buffalói Franklin rabbitól is! Ez azt jelenti, hogy a buffalói Franklin rabbi és a rochesteri Váád voltak a világ első Váádjai, akik hivatalosan tanúsították a helyi Coca-Cola gyáraikat – négy évvel Rav Geffen előtt!”. De mivel ez a két pecsét nem oda tartozik eredetileg, így nem lehet tudni, hogy mikor keletkeztek. Egyébként is hibás az állítása, hisz Pardes rabbi és Kohn rabbi már 1930-ban kósernek minősítették a Coca-Colát.; ⁷ Uo. 1930. április 11. 5. oldal; 1931. március 20. 3. oldal, március 27. 3. oldal; 1932. április 8. 2. oldal, április 15. 2. oldal; ⁸ Uo. 1934. március 23. 7. oldal; ⁹ Hádóár 1931. március 13., 20., 27. Geffen a Hágádájában (uo.) reprodukálja a március 27-i hirdetés másolatát, és hibáson jelöli ennek dátumát 1931 áprilisként. Mi a korábbi, a március 13-i hirdetését közöljük itt.; ¹⁰ Köszönet unokájának, Yaakov Bienenfeld rabbinak, aki elküldte nekem a képet a birtokában lévő kupakról.; ¹¹ *Ami Magazine* uo.; ¹² Lásd *Egység* 163. szám 14–17. oldal, 164. szám 13–15. oldal; ¹³ Úgy tűnik, hogy összekeverték a két terméket, mert a zselatint megengedte Grodzinski rabbi, lásd *Achiezer* responsum könyvében 3. kötet 335., lásd *Zsidó jog és etika* 2. kötet 112–113. oldal; ¹⁴ Írtam erről fent említett unokájának, akinek nevében jelentek meg ezek a családi legendák. 2023. július 30-i válaszában elzárkózott ettől a családi történetről. „Úgy gondolom, hogy nagyapám nem közvetlenül Pardes rabbinak segített, hanem miután találkozott a Coca-Cola képviselőivel, más rabbik támaszkodtak az ő kutatására. Nem tudom megmondani, hogy volt-e, és ha igen, milyen kapcsolat volt közte és Pardes rabbi között”; ¹⁵ Lásd *Egység* 161. szám 14. oldal, 167. szám 17. oldal; ¹⁶ Az *Egység* uo. 14. oldalán ez még nem volt világos számomra.; ¹⁷ A levél folytatását lásd *Egység* 161. szám 14. oldalán.; ¹⁸ *Egység* 164. szám 13. oldal végén, 168. szám 16–17. oldal; ¹⁹ Erről lásd *Egység* 162. szám 19. oldal; ²⁰ Lásd uo. 163. szám 16. oldal végén.

ZSIDÓFOK legendái

HOGYAN LETT SIÓFOK JUDAPEST NYÁRI FŐVÁROSA?

CSEH VIKTOR írása

A Balaton déli partján fekvő Siófok már a 19. század végén a nyári szezon egyik legforgalmasabb üdülőhelye volt, „jellegzetes” vendéggörrel. Az időszakos fürdőéletet szinte teljesen a fővárosi zsidó középosztály uralta, akik a szezon idején szó szerint átalakították a várost: megteltek a szállodák, éttermek, kaszinók stb. A zsinagóga padsorai viszont már nem voltak annyira tömötték. Külön fürdőhumor és becenevek is születtek erre az időszakra. A „Zsidófork” név egyszerre tükrözött társadalmi tendenciákat, szatirikus látásmódot és egy élő közösség történetét, amely mintegy félszáz évig meghatározta Siófok arculatát.

Az egyik hullám főrendi, a másik zsidó

Balaton egyik legkedveltebb üdülőhelye már mintegy másfélszáz éve Siófok. Vendéggörre viszont a település felvirágozásának korában meglehetősen egyoldalú volt: nyaranta a fővárosi zsidók lepték el Siófokot. Itt nyaralt „Judapest” java.

A jelenséget először Eötvös Károly (1842–1916) politikus, publicista, a korának legnevesebb ügyvédje írta le az 1901-ben megjelent *Utazás a Balaton körül* című könyvében:

„Balatonföldvár főrendi fürdő, Siófok zsidó fürdő, Almádi polgári fürdő, Kenese hivatalnokfürdő, Balatonfüred hol papi, hol zsidó fürdő, Badacsony nemesi fürdő, Keszthely vegyes fürdő. És így tovább. [...]

Egyik hullám főrendi, másik hullám polgári hullám. Egyik hullám keresztény, másik hullám zsidó hullám. Meg lehet ám ezt ismerni biztosan. Miről? A manó tudja. Csak az a bizonyos, hogy Balatonföldvár felé nem megy zsidó hullám, Siófok felé pedig nem megy keresztény hullám.”¹

Ha valakit, akkor Eötvös Károlyt nem lehet még csupán csak bújtatott antiszemitizmussal vádolni, hiszen ő volt a tiszzaeszlári perben a zsidó vádlottak bravúros védője. Vagyis ha Eötvös így írt a siófoki turistákról, akkor azt minden elfogultság nélkül kell elfogadnunk.

Télen Siófok, nyáron Zsidófork

Ezek után nem is annyira meglepő, hogy a fürdőváros egy gúnyos (?) becenevet is kapott. A 20. századfordulótól Siófok neve egyre gyakrabban csak a téli időszakban jelent meg az emberek mentális térképén. A szezonban viszont a Zsidófork elnevezés dominált. Úgy tartották, hogy nyaranta megfordult a lakosság 90–10%-os keresztény-izraelita vallásúak aránya.

Az elnevezés egyszerre volt a békevilágé és az antiszemitiké, ezért nem lehet egyértelműen kijelenteni, hogy a Zsidófork gúnyos becenev vagy sem. Jóllehet, kezdetben valószínűleg epés ízzel emlegették így, ám a zsidó polgárság mindig nyitott volt a könnyed szellemeskedésre, s talán először cinizmusból, végül pedig már szimpla humorból ők is átvették. (Na tessék, a zsidókat még gúnyolni sem lehetett rendesen!) Akárhogyan is, a Zsidófork nyomtatásban a zalaegerszegi *Magyar Paizs* egy 1906-os augusztusi számban jelent meg, egy névtelen olvasói levél keretében:

„Tudatom, hogy Siófokon vagyok, de boros fővel tapasztaltam, hogy most nem Siófok – hanem »Zsidófork«, mert itt a fürdőszezon és ilyenkor a Sió átváltozik; Boglárón pedig a Balaton nem háborog – hanem »hébereg«, mert sokan vannak ott a stréberék.”²

Az Európa-hírű fürdőváros megteremtése

A helyi turizmus kiépítésében úttörő szerepe volt Glatz Henriknek (1844–1905), aki 1891-ben Siófok Balatonfürdő Rt. néven tőkecsoportot hozott létre, mely lecsapolta a környező mocsarakat, parcellázott és igényes strandokat alakított ki. Kezdetben hat szálloda üzemelt, ebből három – a Hullám, a Sió és a Központi Szálloda – a részvénytársaság tulajdonában, míg a többi magánemberek kezében volt.³

A hoteles úttörők között a nem-zsidók domináltak, ugyanakkor az 1892-ben megnyílt „Svéd Gymnasztikai Gyógyintézet” zsidó kötődésű volt. A gyógyintézet alapítója a helyi orvos, dr. Ney József (1850–1917) volt, aki egyben a siófoki izraelita hitközség élén állt több mint két évtizedig, amellett, hogy a Vöröskereszt Egyesület helyi fiókja és a Balatonvidéki Takarékpénztár elnöki posztját is ő töltötte be.⁴

Egy helyi ügyvéd, dr. Friss Emil (egyres helyeken: Frisch; 1893–1944) pedig 1924-ben indította el az első helyi újságot, a *Siófok és Vidéke* című hetilapot, mely hivatva volt „Balaton-vidék, illetve elsősorban Siófok kulturális igényeit kielégíteni, s az ott nyaraló fürdővendégeket a helyi eseményekről tájékoztatni”.⁵

Helyi és vendég zsidók, egymás mellett mégis külön

Siófokon 1862-ben alakult meg a hitközség, mely az 1868/69-es konferencia után a neológiába tagozódott be, s ugyanekkor egy nagyméretű zsinagógát is építettek. Az 1880-as években már több mint 500 zsidó élt a településen, mely az összlakosságnak mintegy negyedét jelentette.⁶

A település felvirágozása és a különböző statisztikai adatok alapján könnyedén feltételezhetnénk, hogy a siófoki zsidók aktív vallási és kulturális életet éltek. Azonban ezt más, korabeli források cáfolják. A 19. század végétől az itt élő izraeliták létszáma fokozatosan csökkent, ráadásul a hitélet is hanyatlott. Az ismert budapesti főorvos, királyi tanácsos, dr. Glass Izor (1859–1923) egy 1895-ös

A RÉGI SIÓFOKI ZSINAGÓGA
(FORRÁS: MILEV)

leveléből legalábbis az derül ki, hogy ő hiába akart hétköznap a zsinagógában imádkozni:

„A részvénytársaság által alapított fürdőtelepnek köszöni valószínűleg a siófoki zsidó hitközség is hirtelen megnagyobbodását, mert ma már 110 családot számlál. Azt mondom, »hirtelen«, mert előbb valószínűleg igen kevesen lehettek, kevesebben mint tízen, különben csak nem tartanák zárva templomukat szombat estétől péntek estig.

Előbb nagyon kevesen lehettek, annyira, hogy hétköznapon nem tudták összehozni a szükséges minjánt. Hogy a fürdőtelep megalakult és a község megnagyobbodott, annak csak pár éve múlt és azóta nem értek még rá a mindennapi (reggeli és esteli) Isten-tisztelet behozni.”⁷

Glass doktor még hosszasan panaszkolt a hétköznap közös imák nemlétét, talán kissé csípősen is fogalmazott, de végeredményben igaza lehetett, főleg a szezonban. Hiszen, ha akár csak a vendégek negyede ment volna is el egy-egy imára, már attól is megtelt volna a zsinagóga. Nos, ha a fürdővendégeket nem is, de a helyi zsidókat Ney doktor, a hitközség elnöke védelmébe vette, Glass Izornak írott nyilvános válaszlevelében:

„Siófok zsidó hitközsége [...] a hitélet fejlesztésének és fenntartásának derekasan megfelelt; épített, dacára kicsiny létszámának, 90–95 család és aránylag csekély vagyónának egy 20.000 frtot érő templomot és modern iskolát, és ezeket jó karban fenn is tartja.

Gondoskodott arról és tette ez még a legutóbbi időben is, hogy hétköznapon mindennap kétszer nyissák fel a templomot olyképpen, hogy néhány szegényebb tagját azon feltétel alatt mentette fel a hitközségi és iskolai járulékok alul, hogy a naponkénti Isten-tisztelet megtartását a templomban való megjelenésükkel lehetővé tegyék.

Ha tehát egyszer vagy másszor az Isten-tisztelet mégsem tartható meg, az sem a hitközség, sem a chevra, de a vallásosság hiányának sem, mint inkább a létért való nehéz küzdelem rovására írható, mely az illetőket, különösen a nyári hónapokban a mindennapi kenyér megkeresésére szorítja.”⁸

Az első fürdőprédikáció emlékére

Szerencsére úgy tűnik, hogy dr. Glass panaszai megnyitották a zsinagóga kapuit, legalábbis feltételezhetjük,

FŐVENYFÜRDŐ
(FORRÁS: FORTEPAN / PÉCHY LÁSZLÓ)

hogy másképp nem járt volna vissza Siófokra, hanem inkább átszokik az északi partra, például Balatonfüredre, ahol orthodox hitközség volt, s ahol biztos nem merült fel olyan, hogy ne lenne reggel és este is minjen. De a fővárosi belgyógyász továbbra is siófoki villájában nyaralt, s milyen jól tette, mert így 1910-ben még életet is menthetett: Fischer Lajos pesti ékszerészt húzta ki a tó mélyéről.⁹

Akárhogyan is, a nyaralók közül továbbra is csak kevesen keresték fel a zsinagógát. Kérdéses, hogy kinek a dolga lett volna az izraelita vendégek vallási szükségleteinek megoldása, mert más felekezetek emberei előszeretettel emeltek kápolnákat, kisebb templomokat a keresztény híveknek. Siófokon volt ugyan nagyobb zsinagóga és hitközség is, de tagjainak megvoltak a saját gondjai, kizavarni biztos nem zavartak senkit az imaházból, de a vendégek behívására már nem volt energiájuk.

A helyzet megoldását végül is az *Egyenlőség* kezdeményezésére 1910-ben az OMIKE karolta fel. Elhatározták, hogy azokra a fürdőhelyekre, ahol „figyelemreméltó számmal” vannak zsidók, oda vendég-rabbikat szerveznek (vagy ha van helyi, akkor őt kérik fel), hogy fürdőprédikációkat tartsanak. Az akciót Siófokon próbálták ki.¹⁰

Az OMIKE társelnöke, dr. Hevesi Simon (1868–1943) rabbi – abbáziai nyaralását megszakítva – augusztus 18-án, a király születésnapjára utazott Siófokra. Az alkalmi beszédet azonban nem találták ideálisnak a vallási tanításokra, ezért a „lelki épülésre” az augusztus 20-i szombatot választották ki.¹¹ Az fürdőprédikációk pedig igen jól sikerültek, azokról a következő beszámólót ismerjük:

Néhány sorban egy nagybetűs siófoki zsidó

„Ney József dr. siófoki orvost, az ottani zsidó hitközség elnökét, f. [január – szerk.] hó 13-ikán, élete 67-ik évében, rövid szenvedés után magához szólította a Mindenható. A kiválóan agilis és az ember szeretet művein fáradó orvost a fürdőhely határain túl is igen sokan ismerték és becsülték. Jelentős tényezője volt Siófoknak.

Nemcsak a hitközséget vezette, mint annak elnöke hosszú évek sóra óta, 22 éven át mintaszerűen, hanem a Vöröskereszt-egyesület siófoki fiókjának elnöki tisztségével is honorálták nemes törekvéseit. Még gazdasági téren is találtak a részére munkakört, amennyiben a Balatonvidéki takarékpénztár elnöki teendőit is reája ruházták. Siófoknak így mindenképpen lelke és jó szelleme volt, akinek a fürdőtelep fejlesztésében is nagy rész jutott.

F. hó 15-ikén a tisztességadásnak nem mindennapi formái közt kísérték utolsó útjára Siófok társadalmának kidőlt oszlopát. Azok a testületek, amelyeknek élén állott, továbbá a veszprémi káptalan képviselőikkel, úgyszintén a galíciai menekült zsidók, akik a megdicsőültben atyai gondozójukat veszítették, néhány kiküldöttjük által vettek részt a temetésen. A virágokkal borított koporsót az elköltözöttnek özvegye, szül. Sohr Betti és egyetlen fia, Ney László dr., szabadkai orvos és nagyszámú előkelő rokonság állották körül.

A kántor gyászdala után Herzog Manó dr. kaposvári kerületi főrabbi, a heti leckéből vett igéből: »meghalt József és József vallomása alapján: na bánkódjatok, mert életek fönntartására küldött engem Isten hozzátok« – kiindulva nagy vonásokban ecsetelte a kiváló érdemeket, amelyeket a megboldogult családja, betegek, a társadalom és a zsidóság körül szerzett, s amelynek maradandó emlékét biztosítják. Utána Virág főhadnagy könyvek közt búcsúzott az önzetlen munkásságú orvostól és emberbaráttól, ki az ott üdülő katonának is mindig megértő támogatója volt.”

„Hevesi dr. egész ott tartózkodása alatt id. Glass Izor dr. ezredorvos vendége volt, ki a legnagyobb figyelemmel és szeretettel vette körül. Csütörtökön zsúfolásig megtelt a templom; Várady, az ismert fürdő-igazgató és a fürdőbiztos gyönyörű csokrot küldtek a vendég tiszteletére s ez a figyelem általános tetszést keltett.

Hevesi dr. tartalmas király-beszéde nagy hatással volt a jelenlévőkre, kiknek soraiban ott volt Siófok község vezetősége és Hayek református lelkész. Hevesi dr. harmadnap a vigasztalás (nachamu) szombatján tartotta második beszédét. A templom újra megtelt áhítatos közönséggel, az Isten-tisztelet fényét a kántor és kórus éneke is emelték és a Tóra előtt a megszokottnál nagyobb adományok jutottak a hitközségi intézményeknek. [...] A vendégpa-

Siófok (Balatonfűrdő)

Szigoru כשר kosher kapható az évad alatt **Wolf Bernát**-nál. — Megbízhatóságról felvilágosítást adnak a váci, komáromi és tabi orthodox rabbik.

HIRDETÉS AZ EGYENLŐSÉGBŐL (1908)

pot, kivel Pestről többen rándultak le, általános figyelemmel és tisztelettel vette körül a nyaralóközönség.”¹²

Antiszemita szösszenet az első világháborúban

Az első világháború után visszatérő antiszemita toposz volt, hogy a magyar zsidó férfiak nem vették ki kellőképp a részüket a katonaságból. Lényegtelen ennek az ellenkezőjét igazolni, elég, ha valaki elmegy a zsidó temetőbe és végigjárja a hősi halottak parcelláit, vagy ha nincs épp sétás kedvében, akkor lapozgatja egy kicsit *A magyar hadviselt zsidók aranyalbumát*. (A tősgyökeres siófoki zsidók közül egyébként 15 férfiú halt hősi halált.)¹³

כשר Pensió Siófokon.

Feleségem saját felügyeletem alatt a nyári saisonra Siófokon, Kele-utca 3. szám alatt megfelelő étkező- és lakhelyiségekkel כשר Pensiót nyit. Szigoruan כשר házikosztot szolgáltató mérsekelt árak mellett magánosok és családok részére. Nyitva június hó 1-től kezdve.

Neuländer Károly kántor.

HIRDETÉS AZ EGYENLŐSÉGBŐL (1918)

Ami a téma szempontjából most érdekesebb, az egy rövidke, ostobácska versike, melyet még 1917-ben költöttek az antiszemiták, mert csípte a szemüket, hogy Siófokon még ekkor is nyaralnak a zsidók – igaz, ekkor éppen csak nők és asszonyok, hiszen fivéreik, férjeik, fiaik a fronton voltak...

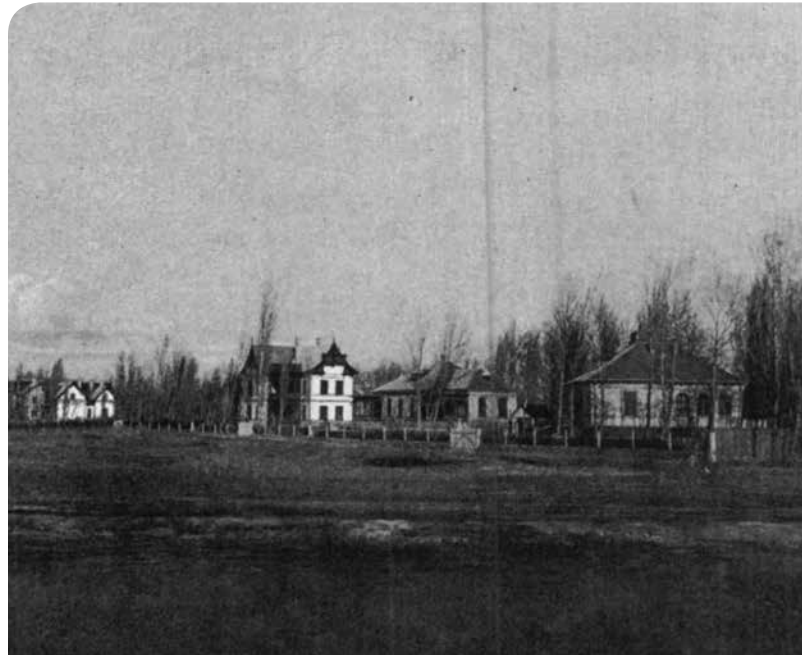
„Füldözni jött Siófokra / a hebroni rózsák csokra, / itt a pesti Terézváros, / páratlan oldal és páros / uccu – cucu – uccaca.” – Az *Egyenlőség* szerkesztői annyival toldották meg a képet, hogy bárcsak a magyarországi szerb, rác, román, rutén stb. nők is a Balatonon korzóznának, mert akkor bizony kevesebb hazánkfia lelte volna halálát árulás következtében (az újság természetesen konkrét eseteket is hozott).¹⁴

A korzózó siófoki rabbi és pap

A húszas évektől mint rabbihelyettes és hitoktató itt működött Grosz Farkas (1875–1944) rabbi, akinek szónoklatairól nemcsak a helyiek, hanem mindenki elismerően

szólt, aki csak hallotta. 1926-tól Grosz rabbi nagy segítségére volt a fővárosi VIII–IX. kerületi Izraelita Nőegyletnek, amely azon a nyáron vezette be, hogy 30 szegény gyermeket küld Siófokra, hogy „a balatoni napsugarak barnára zománcozzák sápadt kis arcaikat”.¹⁵

1927. április 26-án Grosz rabbi kezdeményezésére az akkor már nagybeteg Csernoch János (1852–1927) hercegprímás felépüléséért tartottak Isten-tiszteletet, a kora-

beli beszámolók szerint Grosz rabbi magyar nyelvű imája könnyeket fakasztott a zsinagógai tömeg szemében.¹⁶

Visszaemlékezők az együttélés szép megnyilvánulásának látták, amikor Wohlmuth Imre (1891–1962) katolikus plébános és Grosz rabbi karonfogva sétált a siófoki főutcán, és közben héberül diskuráltak.¹⁷

Ezzel az idillikus, napsütötte képpel volna jó zárni a cikket. Azonban a vészorszak sötét fellegei Siófokra is rávetültek. Grosz rabbit és az itt élő zsidó vallású lakosság többségét Auschwitzban pusztították el. A hitközség túlélő maradéka még egy ideig próbálta a hitéletet fenntartani. A régi zsinagóga az 1985-ös földrengésben összeomlott. Ahelyett – de nem annak helyén – 1986-ban építettek egy új imaházat, ahol a nyári időszakban újból elindultak az Isten-tiszteletek. Ebben nagy része volt dr. Domán István (1922–2015) Hunyadi téri rabbinak, kinek örökségét Winkler Miksa viszi tovább ma is.

¹ Eötvös Károly, *Balaton utazás*. Budapest: Magvető Kiadó, 1982. I. kötet, 363. old.; ² „Zalamegye dicsősége.”, *Magyar Paizs*, 1906. 7. évf. 33. szám, 4. old.; ³ Matyikó Sebestyén József, „A siófoki zsidóság története”, in: Király István Szabolcs (szerk.), *Somogyi Múzeumok Közleményei IX*. Kaposvár: A Somogy Megyei Múzeumok Igazgatósága, 1992. 187–188. old. A továbbiakban: Matyikó, 1992.; ⁴ „Hírek – Siófok gyásza.”, *Egyenlőség*, 1917. 36. évf. 3. szám, 12. old.; ⁵ „Uj hetilap indult Siófokon.”, *Szózat*, 1924. 6. évf. 175. szám, 12. old.; ⁶ A hitközség története részletesen: Cseh Viktor, *Zsidó örökség – Vidéki zsidó hitközségek Magyarországon*. Budapest: Magsike, 2021. 599–602. old.; ⁷ Id. dr. Glass Izor, „Kérdés és panasz.”, *Egyenlőség*, 1895. 14. évf. 35. szám, melléklet, 2. old.; ⁸ „Hírek – Válasz Siófokról.”, *Egyenlőség*, 1895. 14. évf. 37–38. szám, 11. old.; ⁹ „Hírek – Tűz után, vízből.”, *Egyenlőség*, 1910. 29. évf. 31. szám, 10. old.; ¹⁰ „Hírek – Fürdőprédikációk.”, *Egyenlőség*, 1910. 29. évf. 25. szám, 10. old.; ¹¹ „Hírek – A fürdőhelyeken tartózkodók vallásos élete”, *Egyenlőség*, 1910. 29. évf. 30. szám, 9. old.; ¹² „Hírek – A siófoki hitközség ünnepe.”, *Egyenlőség*, 1910. 29. évf. 35. szám, 10. old.; ¹³ Matyikó, 1992. 190. old.; ¹⁴ „Gloszszak a hétről”, *Egyenlőség*, 1917. 36. évf. 31. szám, 5. old.; ¹⁵ „Hírek – A VIII–IX. ker. Izr. Nőegylet”, *Egyenlőség*, 1926. 45. évf. 29. szám, 12. old.; ¹⁶ „Hírek – A siófoki izr. Hitközség templomában”, *Egyenlőség*, 1927. 46. évf. 18. szám, 18. old.; ¹⁷ Matyikó, 1992. 190. old.

Ásóval a világ körül

DR. GÜRTLER KATALIN régésszel beszélgettünk

STEINER ZSÓFIA interjúja

Dr. Gürtler Katalin, a népszerű Vasvári régészet című előadássorozat vezetőjének az élete teljesen más-ként indult, mint amerre most halad – és ezzel ő teljesen meg van elégedve. A munkája hihetetlenül izgalmas, és aki már hallotta előadni, azt is tudja, hogy nem csak a múltban kutat ügyesen, de szórakoztató és magával ragadó előadó. Lelkesedése könnyen átragad a hallgatóságra, akár ókori romok között, akár egy zsinagóga kidustermében beszél. Életéről, munkájáról és évek óta töretlen népszerűséggel futó előadássorozatról kérdeztük.

– *Hogy lesz valakiből régész? Már gyerekkorodban is a homokozó volt a kedvenced a játszótéren?*

– Gyerekkorom óta szerettem volna régész lenni, azaz inkább egyiptológus és nyomozó és csillagász, így egyszerre minden. De lekéstem az egyiptológiára való jelentkezést, így maradtam a sima régészetnél. Amikor elvégeztem, akkor úgy éreztem, hogy beteljesült az álmom. Gyerekkoromban viszont nem homokozni szerettem. Mivel elég fiús lány voltam, így alsó tagozatban inkább fiúkkal játszottam. Az egyik, amit játszottunk, az az ősemberes volt, eljátszottuk, hogy kunyhót építünk, vadászunk, halásznunk, gyűjtögetünk. Érdekes módon én voltam az ötletgazda, gondolom akkor már tudat alatt erre készültem. A nyomozó szerintem eléggé összekapcsolódik a régészetrel, a csillagászatnak pedig szintén valamilyen köze van hozzá, hiszen az ókori tudományok szorosan összekapcsolódnak a csillagászáttal, így egy kicsit minden beteljesült.

– *Nem csak régész, teológus is vagy. Mit tud hozzáadni a régészet a vallásosságunkhoz?*

– A teológia igazából egy útmutató volt számomra, a régészetet megelőzően. Úgy gondoltam, hogy misszio-

nárius leszek Afrikában, de közbeszólt az élet: tudomásomra jutott az az információ, amit már egyébként régen sejtettem, hogy mi zsidók vagyunk... Azért elvégeztem a teológiát, a szakdolgozatomat az egyiptomi kivonulásról írtam. Akkor ismerkedtem meg közelebbről az egyiptomi történelemmel, illetve magával azzal a korszakkal, amellyel népünk kivonulásához vezetett Egyiptomból. Arra büszke vagyok, hogy a mai napig megállja a helyét, amit írtam. Igaz, hogy az újabb felfedezéseket nem írtam hozzá, de maga az alap elfogadható és a mai napig vissza szoktam ehhez nyúlni.

– *Tudod hasznosítani régészként a teológiai tudásodat?*

– Sokat köszönhetek ennek a végzettségnek. Nagyon könnyen tudtam utána régészetet tanulni, hiszen

nagyon sok mindent megtanultunk. Szigorú tanáraink voltak, akik sokat követeltek és ennek az lett az eredménye, hogy úgy mentem el a régészet-re, hogy egy elég jó és átfogó ismeretanyaggal rendelkeztem az ókorból, illetve az egyiptomi részről. Illetve adott egy szélesebb látókört, hiszen volt vallástörténeti óránk, ahol minden vallásnak a jellemzőit megtanultuk, jómagam például a perzsa vallásból államvizsgáztam.

– *A régészek által talált leletek mindig nagyon izgatják az emberek fantáziáját. Miért érdekel minket ennyire, hogy hogy éltek az emberek évszázadokkal vagy évszázadokkal ezelőtt?*

– Én is néha elgondolkodom ezen, hogy az embereket miért érdekli. Miért jön el az az idő az emberek nagy többségének az életében, hogy egyszer csak visszafordulnak a múltjukhoz? Valószínűleg azért érdekli az embereket, mert azt szeretnék látni, hogy mi az a hely, mi az a világ, amiben az ősei élhettek, hogy gondolkodtak. Ez mindenkit izgat valahol, szerintem tízből kilenc embert nagyon is érdekel, hogy mi volt száz, kétszáz vagy akár kétezer évvel ezelőtt az adott helyen is, ahol született. Szerintem pont ezért nagyon népszerűek a közösségi médiákban régi fotókat felsorakoztató és a régészeti

oldalak is. A technológia fejlődésével kicsit ki is nyílt a régészet és a történettudomány a mindennapi ember számára, hiszen egy kattintással elérhetünk olyan információkat, amelyekhez régen el kellett menni könyvtárba. A múlt iránti érdeklődés szerintem veleszületett az emberrel. És ez a veleszületett kíváncsiság, érdeklődés, egyes embereket jobban, másokat kevésbé hajt, hogy a múltjukat megismerjék, illetve megtalálják, néha meg is fejték, hogy az ősei miért hova mentek, mit követtek el, azt miért követték el. Én is nagyon érdekesnek találom, hogy az őseim Lengyelországból átköltöztek az akkori Osztrák-Magyar Monarchia területére – egyik hely sem volt szerencsés, ugye 1944-ben... Elég régóta kutatom a saját családom történetét és meg fogom érteni, hogy miért költöztek el onnan. Ez egy egyéni kutatás, nem szakmai, és szerintem, ahogy bennem megvan a kíváncsiság, ugyanúgy mindenkiben megvan.

– A te lelkesedésed és kíváncsiságod másokra is hatással van?

– Bizony, sokan, amikor hazamennek az előadásomról, elkezdnek olvasgatni a műltről, akár abban a témában is, amiről beszéltem. Arra különösen büszke vagyok, hogy van egy kislány – már nem annyira kislány –, aki miattam lett régész, mert annyira érdekelte, amit mondtam. Egy másik illető, akivel most már jó barátok vagyunk, elvégezte a saját hitének a teológiáját, és azóta hitoktatóként dolgozik, úgyhogy van ennek ilyen hozadéka is. Nagyon sokan elkezdik kutatni a saját múltjukat, talán sosem volt ilyen népszerű a családfakutatás.

– Mi mindent tudhatunk meg a zsidóságról régészeti leletek segítségével?

– Erre egy szóval is lehet válaszolni: mindent. Vagy hát szinte mindent, a zsidóság történetét, illetve a zsidóságnak mint népnek a kezdeteit, Ábrahám óta szinte mindent meg tudunk találni a történeti forrásokkal összekapcsolva. A zsidóság történetének minden szakaszáról a régészet mint történeti segédtudomány

szinte mindent tud bizonyítani. Ha figyeljük az izraeli régészeti eredményeket, akkor látjuk, hogy mindent, amit a tizenkilencedik század embere megkérdőjelezett, és amit a mai napig vannak, akik megkérdőjeleznek, tudunk bizonyítani: a Bibliában szereplő embereknek vagy a városoknak a létezését, nem beszélve az események történések létezéséről. Sok mindent persze idő kérdése, például még nem találtuk meg a Machpéla-barlang adásvételi szerződését, de tudjuk, hogy létezik: a korba beilleszthető, ahogy Ábrahám megvásárolta a Machpéla-barlangot. Az ókori kereskedelmi szabályok szerint valóban így történt egy területnek a megvétele. A pénzegységek, a pénznek az értéke, amiért megvette, az is teljesen egyezik az abban a korban szokásos adásvétellel és azt is tudjuk ebből, hogy rengeteg pénzt fizetett érte. Tudjuk, hogy léteztek a hettiták és a Hettita Birodalom abban az időben odáig elért, bár már nem a fénykora volt a birodalomnak, de még mindig elég nagy volt, úgyhogy az is stimmel. Vagy nemrégiben volt egy előadásunk a Vasváriban Gyurival [Szabó György Menáchem – a szerk.] Salamon templomának építéséről. Minden mozzanat, ami a Templom építése során történt, az megegyezik azzal, ahogy az akkori világban egy középületet építettek, és ezeket a régészeti leletek bizonyítják.

– Mi volt a legizgalmasabb régészeti felfedezés, amiben részed volt, akár itthon akár külföldön?

– Bár nem igazán a magyarországi régióban szerettem volna dolgozni, de azért dolgoztam itthon is, nagyon érdekes élményeim és nagyon jó kollégáim voltak. Dolgoztam a Nemzeti Múzeumnak, az Akadémia régészeti cégének, úgyhogy eléggé sok tapasztalatot szereztem Magyarországon is és voltak izgalmas régészeti felfedezések, amelynek ásatásán részt vettem. Például több ezer síros ókori temető, amelyek váratlanul kerültek elő, útpépítést megelőző feltárások során.

A Közel-Keleten pedig, főleg Izraelről beszélek, ott Gát városának az

ásatásán vettem részt. Abban a városban ástam, ahol Góliát született, és mellette volt az, ahol Dávid legyőzte őt. Jöttek elő egyiptomi korszakból cserépedények. Akkor én még nem voltam ott, de előkerült Góliát neve egy cseréptöredéken. Nem biztos, hogy arról a Góliátról van szó, de ez is bizonyítja, hogy az időszámítás előtti 10. században ez a név ismert és használt volt.

Nyilván nem lehet mindenkiből Indiana Jones. Nem mindenkinek adatik meg, hogy felfedezze Tróját, de minden régész, amikor dolgozik, minden egyes előkerült cserép, amely a múltunk megértéséhez segít, az maga a csoda. Nem minden kolléga, aki kint dolgozik a terepen találja meg Ninivét vagy Nagy Sándor sírját, de attól még értékes a munkája. Ez a sok kis felfedezés adja ki az egész. Mindegyik értékes, mindegyik tanulságos és mindegyik ad valamit a történeti múltunk megismeréséhez.

– Van régészeti bakancslistád olyan dolgokról, amelyeket szívesen feltárnál?

– Természetesen minden régésznek van egy álma. Én most a Jordán folyó keleti oldalán dolgozom történelmi túravezetőként és látom azokat a területeket, ahol őseink éltek, itt jártak Josua vezetésével, Jákob itt találkozott Ézsauval. Itt vannak helyek, amelyeket igen szívesen feltárnék, például Gerasa – ma Dzserás – ókori városa, amelynek jelen pillanatban nagyon minimális százaléka van feltárva. Van ott egy ókori zsinagóga, amelynek '59-ben az izraeli régészeti hatóság megkezdte a feltárását – mára benőtte a fű. Ott szívesen vennék részt ásatáson, ki tudja, mi lehet még ott... Nagyon szívesen végigjárnam a menedékvárosokat, amelyek szintén a Jordán keleti oldalán vannak. Teljesen biztos vagyok benne, hogy rengeteg olyan anyag lapul a föld mélyén, amely a zsidó jelenlét tényét megerősíti. Ott van a két moabita királyi vár, amely szintén sajnos nem lett teljesen feltárva. A moabita Rút édesapjának a városát is szívesen feltárnám, de ugyanígy szívesen feltárnám Petrát is, mert amit látunk most, az gyakorlatilag csak a nekropolisz.

Az amfiteátrumot és néhány középületet kivéve nincs megásva Petra, öt százalék alatti a feltárás, tehát ismeretlen még számunkra ez a kultúra. A Jordán keleti oldalán lévő részek mindegyike kapcsolódik a mi történelmünkhöz, úgyhogy ott nagyon sok bakancslistás helyem van, ha lehetne, akkor ásóval mászkálnék, és mindent feltárnék. De sajnos ez egy utópia.

– Régészeti szakmai vágyaid, úgy látom, akkor vannak bőven – a Vasvári régészet sorozathoz is ilyen kiapadhatatlan a témalistád?

– Igen, a téma kimeríthetetlen. Körülbelül négy éve zajlik a sorozat. Minden előadás egy picit más, tehát például Feldman Mussie-val az ősanják sorozatot visszük: 1-2 előadásról volt szó kezdetben, de mindig vannak olyan további női szereplői a bibliai eseményeknek vagy a zsidó történelemnek, akiről érdemes előadást tartani. Ilyen szempontból az a téma is kifogyhatatlan, ami Szabó Gyurival és Oberlander Báruch rabbi-val tartunk. Néha úgy látom, hogy már nincs miről előadást tartanunk, és íme, mindig van valami, ami előkerül. A téma kifogyhatatlan, szerin-

tem sosem lesz vége, hanem esetleg szünetek lesznek benne.

– Hogy épülnek fel ezek az előadások?

– Két részből áll az előadásunk, van egy régészeti rész és van egy másik, a zsidó források, bölcseink írásai, bibliai források és midrásirodalom alapján. Ami a legérdekesebb, hogy sokszor fedi egymást az előadásunk, és nem csak kiegészíti, hiszen amit én hozok történeti forrásként, azt ők ugyanúgy hozzák a midrásokból, a Tórából és a bölcseink leírásából. Ennél nagyobb bizonyíték és meggyőzőbb érv nincsen arra, hogy amit előadunk, illetve amiről mi tanulunk, ami a mi hitünk alapja, az valóság. Nem egy elképzelt Istenben és egy ember által megkoreografált valóságban hiszünk. Ahogy említettem, most a Jordán keleti oldalán dolgozom, ami egy kicsit rejtett világ a zsidó régészet, illetve a történettudomány előtt, mivel nagyon kevés esetben lehet ott kutatni. Vannak kisebb-nagyobb feltárások, például most nem olyan régen volt Ézsau és Jákob találkozása helyének az ásatása, de valójában egy ismeretlen terület. Amikor kint vagyok, akkor én is tanulok minden egyes út során.

Sokszor le kell egy kicsit rövidíteni az előadásokat, hiszen sokszor az anyag olyan rengeteg, hogy nem fér bele az egy órába, tényleg napestig ott lehetne ülni. Ki gondolta volna, hogy a Színáj- és a Nébó-hegyről lehet egy-egy különálló előadást tartani úgy, hogy még nem is mondtunk el mindent?!

– Ennyi év után még mindig vannak érdeklődők?

– Vannak törzshallgatók, sokszor szinte ugyanaz a nézőközönség jön, de mindig lesznek új témák, mindig más megvilágításba kerülnek dolgok, előkerülnek új ismeretek, amelyekkel elő lehet újra venni a régi előadást, és egy kicsit felfrissíteni. Amióta az ATV számára rögzítik az előadásokat és az interneten is elérhetőek, azóta még több emberhez elér. Azt hiszem, hogy ez nagyon jó és szerencsés sorozat, remekül tudunk együtt dolgozni mind a három társelőadóval. Külön köszönöm Oberlander Báruch rabbinak, hogy lehetővé tette, hogy a Vasvári Pál utcai zsinagóga egy ilyen előadás-sorozatnak otthona legyen, nagy megtiszteltetés velük együtt dolgozni.

Összefonódva, mint a babka

AZ IZRAEL 77 FESZTIVÁLON JÁRTUNK

Aki május utolsó vasárnapján végigsétált a Szent István parkban az Izrael 77 elnevezésű programon felállított standok és árusok között, az bepillantást nyerhetett abba a sokszínű, pezsgő zsidó életbe, ami Budapesten zajlik.

Az egyik leglátványosabb „stand” kétségkívül az EMIH Micva mobilja volt, ahol tfilint is rakhattak az érdeklődők. Erre a Kérdezd a rabbit! standon is lehetőségük volt, sőt bócherek „mozgóárusként”, az emberek között cirkálva segítettek azoknak, akik fel akarták kötni az imaszíjakat.

Míg a Kérdezd a rabbit! pultnál a nézelődők kérdeztek, addig a CTeennél a szervezők. Aki pedig tudta a választ, az megpróbálhatta a víz alá meríteni Tzemmy rabbit egy jól irányzott dobással. Sok ismerős és jó néhány leendő cteenes tett kísérletet, hogy vízbe merítse a rabbit!

Aki megéhezett, annak többféle lehetősége volt, hogy kóser finomságokat vásároljon. Nagyon kelendő volt a Brooklyn bagel limonádéja, és még ennél is népszerűbb volt a Carmel étterem sóletet kínáló foodtrackje, ami előtt gyakran hosszú sor kígyózott. A gasztró-fesztiváli hangulatot a Semes pékség standja is erősítette a frissen sült kürtöskaláccsal.

A Mega Babka Bake-re már egy hete elfogyott mind a 200 jegy, sőt, ahogy Erdős Judit szervezőtől megtudtuk, bizony még egyszer ennyien voltak, akik szívesen sütöttek volna a jól ismert gasztrobloggerrel, Cserhádi Tamarával.

A program másik háziasszonya Radziner Chaya volt. A két hölgy fantasztikus párost alkotva vezette végig a résztvevőket a babkakészítés folyamatán: nemcsak az derült ki, milyen trükkökkel tudjuk tökéletesé tenni a babkánkat, hanem az is, milyen spirituális jelentése van az olyan mindennapi alapanyagoknak, mint a só vagy a liszt.

Mivel a chállávétel szabályainak megfelelő kelttészta készült, így erre a különleges micvára is sor került: a csapatokat vezető babkanagykövetek (rebecenek, közösségi vezetők és oktatók) közösen mondták el a tészta fölött az áldást. Ennek a micvának hihetetlen spirituális ereje van akkor is, ha csak egy nő végzi – képzelhetjük, milyen erőt hordoz magában, ha 200-an vesznek részt benne...

A Babka Bake különlegessége az volt, hogy a budapesti zsidóság minden irányzata képviseltette magát, az ellentéteket félretéve. Hiszen, ahogy a babka száalai összefonódnak, úgy fonódik össze a zsidó nép is: külön-külön, mégis egy egységet alkotva.

Néhány óra, amikor szabad A LÁBUNK ELÉ NÉZNI!

VÁROSI SÉTÁK NÁDAS KATA IDEGENVEZETŐVEL

STEINER ZSÓFIA interjúja

A városi séták átalakítják azt, ahogy a köztereinken járunk: ha az utcákon nem csak átsietünk, a kapualjakban nem csak a névtáblát böngésszük, rengeteg mindent megtudhatunk szűkebb-tágabb lakókörnyezetünkről. Hiszen a várost, amiben élünk, előttünk már sok-sok generációnyi ember lakta, akik itt hagyták álmaik, törekvéseik, életük lenyomatát. Egy szakértő segítővel megtalálhatjuk és megérhetjük ezeket a nyomokat. NÁDAS KATÁnál jobb nyomolvasót pedig keresve se találunk.

– Miben különbözik egy városi séta egy turistáknak szóló idegenvezetéstől?

– Egy sétán itt élő emberek vesznek részt, nem külföldi turisták. Akik itt élnek, itt járják az utcákat, esetleg nap mint nap elmennek azok előtt a dolgok előtt, amiket a sétán is érintünk, akár személyes történetük is van a zsidónegyedből, teljesen más-képp élnek meg egy ilyen sétát, mint, aki először jár az országban. Sokkal személyesebb, mélyebb, meghatóbb is tud lenni egy ilyen séta.

– Hogy állítod össze egy-egy ilyen séta útvonalát és anyagát?

– Ez nagyon sok mindentől függ. Függ a csoport jellegétől, illetve a megrendelőtől. Mostanában több zsidó

szervezetnek is tartottam sétát, ilyenkor igyekszem arra fókuszálni, őket mi érdekelheti a legjobban, az adott szervezetnek hol voltak esetleg érdekes helyszínei. A Zsidónegyed titkos helyszínei sétán például különleges, hogy mivel az EMIH szervezi, ezért be tudunk jutni a mikvébe és az ikonikus Vasvári Pál utcai zsinagógába is.

Én állandóan tanulok, egyfolytában készülök, úgy járom az utcákat, hogy figyelem, mit lehetne beletenni a következő sétámba, így tudok készülni mindig valamilyen újdonsággal is. Minden csoport más és más, és mindenkit más érdekel jobban, ezért minden sétába viszek egy kis történelmet, egy kis vallást, kultúrtörténetet, épületismeretet, hogy tényleg mindenki megtalálja azt a témát, ami igazán érdekli. Mivel a csoportok nagyon összetettek és nem tudhatom, hogy ki milyen háttértudással érkezik, figyelek arra, hogy legyenek alapvető információk is a zsidóság-

ról és a zsidónegyedről, és belecsempésszek számomra is izgalmas titkokat, érdekességeket, hogy az is élvezni tudja a sétát, aki már tapasztalt sétáló, vagy a zsidóságról esetleg többet tud.

– Kiknek ajánlod a sétákat?

– Kezdőknek is, tapasztaltaknak is és profi sétálóknak is. Mindenkinek, aki egy kicsit szeretne kiszakadni a hétköznapi életből és úgy sétálni 2-3 órát, hogy végre nem kell rohanni. Annyi érdekes téma merül fel egy ilyen sétán, hogy úgy vettem észre, mindenki megtalálja azt, ami számára a legérdekesebb. Zsidóság, történelem, hagyományok, vallás, az épületek története, művészeti stílusok, építészek, minden felmerül a három óra alatt. Büszke vagyok rá, hogy ezeken a Zsidónegyed titkos helyszínei sétákon a résztvevők között tudhattam már vallásosokat is, olyanokat, akik rendszeresen járnak városi sétára, és olyanokat is, akiknek ez volt az első találkozásuk a zsidósággal és életükben először léptek be zsinagógába, mégis mindenkinek végig fenn tudtam tartani a figyelmét, annyira, hogy egy picit tovább is tartott a séta az előre meghirdetettnél, annyi minden érdekes dologról beszélünk és olyan sok kérdés merült fel.

– Kell valamilyen előkészület a sétáidra a résztvevők részéről?

– Semmilyen előkészület nem szükséges. Csak arra van szükség a résztvevőktől, hogy eljőjenek, engedjék el magukat, élvezzék az együtt töltött időt, és használják ki a lehetőséget, hogy ilyenkor van idő megfigyelni a környezetünket és olyan dolgokat, amelyek mellett akár naponta elszálunk. A sétán megengedhetik maguknak, hogy nem rohannak, hogy lehet a lábuk elé nézni, lehet felfelé nézni, rácsodálkozni olyan dolgokra, amelyeket eddig nem vettek észre, és én közben mesélek. Néha egyébként azt látom a résztvevőkön, hogy ez a legnehezebb rész, hiszen annyira hozzá vagyunk szokva, hogy rohannak és a telefonunkat nyomkodva teljesen máshol járunk fejben, mint testben. Úgyhogy tulajdonképpen mégis kell valamivel készülni a sétára: felkészülni arra, hogy most lelassulunk és átadjuk magunkat az itt és most élménynek.

– Mi a kedvenc érdekes információd?

– Ebből nehéz választani, a magyar történelemnek rengeteg „zsidós” títka van. Például azt tudrad, hogy IV. Béla egy dúsgazdag zsidó kölcsönéből fedezte a várrendszer kiépítését? Nem szeretném fellebbenteni a fátylat a zsidónegyed séta legjobb csemegei előtt, úgyhogy legyen elég ízeletnek, hogy beszélünk arról is, hogy a mikve mentette meg a gettó lakóit a szomjhaláltól: mivel a mikvében fűrt kút (is) van, ezért a holokauszt alatt ez volt a gettóban az egyik utolsó vízvételi lehetőség.

– Amikor nem sétát vezetsz, hanem családokat vagy csoportokat, akkor jellemzően kik kéri a segítségedet?

– Nyolc éve vagyok idegenvezető, ez alatt főleg amerikai és ausztrál zsidó családok kerestek meg, akik néhány napra jönnek Budapestre és fontos nekik, hogy a zsidónegyedben több időt is eltöltsenek és mélyebben megismerjék a városrész történetét. Általában korábbi vendégeim ajánlanak engem ismerőseik számára. Sokan jönnek olyanok is, akiknek magyar felmenőik vannak, és itt

élt a család a háború előtt, esetleg megvan a címük, ahol laktak. Ilyenkor ezeket a címeket közösen meglátogatjuk, segítük nekik megtalálni a számukra fontos helyszíneket. De volt már olyan baráti csoportom is, ahol az egyik résztvevő nagyszülei a Kazinczy utcai hüpe alatt esküdtek, vagy olyan amerikai házaspár, ahol a férfi édesapja a zsidó gimnáziumban, a mai Radnótiban érettségizett 1942-ben, nagypapája pedig a Vasvári zsinagóga alapító tagjai között volt. Sétáltam már olyan ortodox családdal, akik Frankl Adolf (az ortodox hitközség alapítója) leszármazottai voltak, vagy amerikai VIP csoporttal, akik helyi zsidó szervezeteket támogatnak. Emellett magyar ismerőseim is sokszor megkeresnek azzal, hogy külföldi rokonuk vagy vendégük érkezik, és abban kéri a segítségemet, hogy nyújtsak nekik tartalmas elfoglaltságot, amíg ők dolgoznak.

– Miért érdemes vezetett városnézést választani az utazásainkon?

– Egy szakértő segítségével sokkal mélyrehatóbban tudjuk megismerni egy városrész vagy helyszín történelmét, érdekességeit. Sok időt is spórolhatunk azzal, ha olyasvalaki visz körbe minket, aki tudja, hogy hol mik a látványosságok, és nem azzal megy el az idő, hogy a térképen próbálunk kiigazodni. Persze ennek is megvan a szépsége, de néha jól jön, ha valaki segít eligazodni. Például, ha olyan vendégeim vannak, akikről látom, hogy nagyon ügyesen feltalálják magukat és szeretnek elkalandozni a városban, azoknak megmutatok olyan helyeket, amelyeket egyedül nem feltétlenül találnának meg, és javaslok olyanokat, amelyek abszolút egyedül is bejárhatóak.

– Milyen egy jó idegenvezető?

– Rugalmas, türelmes, vicces és nagyon érzi a csoport dinamikáját. Olyan, mint én! [nevet]

– Hogy készülsz fel, ha te magad utazol külföldre? Vagy te is idegenvezetőt választasz ilyenkor?

– Korábban, amikor sokat utaztam egyedül, vagy kettesben a férjemmel,

szerettük magunktól is felfedezni a várost, de egy-egy izgalmasabb helyen mindig részt vettünk egy idegenvezető által vezetett sétán, hogy jobban megismerhessük a város történelmét, érdekességeit.

Az elmúlt több, mint négy évben főleg a kislányunkkal utazunk és bárhol vagyunk, játszótérről játszótérre sétálunk, úgyhogy mostanában kevésbé kérjük idegenvezető segítségét, de úgy látom, hogy 1-2 éven belül visszatérhetünk a régi kerékvágásba, egy-egy városrész történetét szívesen meghallgatnánk egy helyi szakértőtől, a többi helyet pedig magunktól fel tudjuk fedezni.

– Milyen úticél van a bakancslistádon?

– Szerencsés vagyok, mert sok helyen éltem külföldön és nagyon sok helyen jártunk már. Most egyszerűen vágyom tengerparti luxusnyaralásra (ez, azt hiszem, egy ideig csak álom marad még), és szeretném megmutatni a kislányunknak is, hogy mi merre jártunk már. A nem túl távo-

li jövőben szeretnénk vele is eljutni például Ázsiába. A kedvenc állatom az elefánt, és az egyik legnagyobb élményem az volt, amikor Thaiföldön egy elefánt-rezervátumban töltöttünk egy éjszakát. Etettük, mosdattuk, „sétáltattuk” az elefántokat (vagy inkább ők minket). Fontos, hogy nem ültünk fel a hátukra, inkább velük laktunk és figyeltük őket. Nagy vágyam, hogy ezt az élményt átadjuk a kislányunknak is, szerintem nagyon élvezné ő is.

ÚTON-ÚTFÉLÉN

KÓSERÜL

DÉNES ANNA írás

A vallásos zsidó utazónak számos dologra kell odafigyelnie útja során. Nem csak az elfogyasztott ételnek, a megjelenésének és a viselkedésének is „kósernek” kell lennie. Mielőtt az étkezési szabályokról írunk, érdemes egy rövid kitérőt tenni, hogy ez utóbbi tényezőről ejtsünk néhány szót.

Akárhová is utazunk, vallásos zsidóként óhatatlanul is az egész zsidóságot képviseljük. A Talmud (*Joma* 86a) azt tanítja, hogy ha egy zsidó méltatlanul viselkedik, azzal nemcsak önmagát, de az egész zsidó népet, sőt magát az Örökkévalót is rossz színben tünteti fel.

A zsidó nép egyik küldetése, hogy fényt jelentsen a nemzetek számára (*Jesája* 42:6.) – etikus viselkedésével és tiszta erkölcsökkel világosságot hozzon a világba. Akármilyen helyzetbe is kerülünk külföldön, utazás közben, zsidó utazóként számtalan lehetőségünk nyílik arra, hogy teljesítsük ezt a különleges, Istentől kapott küldetést. Az utazás nem csupán világjárás, hanem a világ formálása is egyben. A zsidó értékek útján járva biztosíthatjuk, hogy akárhová is megyünk, megbecsülést hozunk a zsidó nép számára és jobb helyé tesszük a világot. Fontos tehát, hogy utunk során különleges hangsúlyt fektessünk néhány alapvető erkölcsi-etikai előírásra. Ezek:

- *kávod hábrijot* (mások tisztelete): Minden egyes ember az Örökkévaló képmására (*becelem Elokim*) teremtett, és ez arra kötelez minket, hogy tisztelettel közelítsünk meg minden egyes embert. A helyi nyelv néhány alapvető szavának ismerete, az öltözködési és egyéb szokások tiszteletben tartása segítségével kimutathatjuk ezt a tiszteletet
- *kidus Hásem* (Isten nevének megszentelése): Ide tartozik minden olyan viselkedésforma, amely jó fényt vet az emberre és a zsidóságra, az egyszerű köszönetmondástól kezdve a komoly segítségnyújtásig vagy az olyan kulturális szokások betartásáig, mint például a nyugodt sorban állás. Ha egy zsidó utazó eltakarítja maga után a szemetet vagy átsegít egy idős embert az úttesten, akkor nem csupán önmaga számára vív ki tiszteletet, hanem az egész zsidó nép és a zsidó értékrend etikusságáról tesz tanúbizonyságot.
- *derech erec* (tisztességes, etikus viselkedés, jó modor): Ez a tórai előírásoknak megfelelő élet elengedhetetlen alapfeltétele, melynek egyik kulcsa az, hogy tudatában vagyunk annak, hogy tetteink hogyan hatnak másokra. Utazás közben ezek lehetnek olyan egyszerű gesztusok, mint a türelmes várakozás, mások szükségleteinek szem előtt tartása, köszönetmondás a személyzetnek vagy az, ha az ember bosszantó, vagy egyenesen bántó helyzetekben is nyugodtan és higgadtan cselekszik.

E rövid bevezető után nézzük, mi mindenre kell odafigyelni utazás során az étkezéssel kapcsolatban, hiszen a kóseriséget természetesen a nyaralás idejére sem lehet felfüggeszteni.

Mit tehetünk hát?

A felkészülés már a szállás kiválasztásával kezdődik: míg mások a fürdőszobát, vagy a szállás felszereltségét tekintik mérvadónak, a kóser konyhát vezető utazó számára a legfontosabb kérdés: milyen típusú tűzhely van a konyhában. A gáz-, illetve a villanytűzhelyt ugyanis igazán nem ördögösség kikóserolni (ehhez kérjék hozzáértő segítségét). A kerámialapos tűzhely azonban nem kóserolható, így azt nem használhatjuk, ahogyan a szálláson található edényeket és étkezészetet sem. A mosogató medencéje és a mosogatógép sem használható, saját, kóser edényeinket folyó víz alatt kell kimosni és letakart felületen szárítani. Az étkezéshez az asztalt is le kell teríteni.

Arról is tájékozódni kell utazás előtt, hogy a helyszínen be tudunk-e szerezni kóser alapanyagokat és melyek ezek. Van-e a környéken megbízható kóserügyi pecséttel rendelkező bolt vagy étterem, ahol megvásárolhatjuk a szükséges kellékeket vagy alapanyagokat. Vajon a helyi rabbinátus kiadott-e olyan kóser-listát, melyen feltüntetik az ellenőrzésük alatt álló élelmiszereket. Ennek segítségével egy átlagos boltban is találhatunk a kóserügyi pecsétet nem igénylő zöldségen, gyümölcsön, tojáson kívül más kóser élelmiszereket: kenyert, tésztafélét, konzerveket.

A reggeli és a nap közbeni szendvics, gyümölcs könnyen megoldható, ha elegendő hozzávalót viszünk magunkkal, ám este általában jólesik egy

tál főtt étel az elfáradt világlátóknak. Ha nincs elérhető közelségben megbízható kóserági felügyelettel rendelkező étterem, akkor magunknak kell főzni. Érdemes tehát előre felkészülni, nehogy kóser vacsora nélkül maradjunk egy-egy fárasztó kirándulás után.

A szálláson való étkezés mellett a kirándulások során fogyasztott ételekről is szót kell ejteni. Ha ugyanis kenyeret is fogyasztunk, fontos, hogy legyen víz, egy pohár és egy törölköző a kézmosáshoz. Nem illik melékhelyiségben kezét mosni kenyérvéshez, de ha nincs más választás, akkor lehetőleg egy edényben vigyük ki onnan a vizet és kint mosunk kezet. Ha ez nem megoldható, akkor a kéz leöntésére sor kerülhet a mellékhelyiségben, azonban áldást mondani és a kezét megtörölni mindenképpen kint kell.

Előfordulhat azonban, hogy nem áll rendelkezésre víz a kézmosáshoz. Extrém körülmények között gyümölcsle (szőlőlé vagy bor nem megfelelő) vagy más, főként vízből álló

ital, például sör is használható. Ha nincs víz, akkor 18 percig kell utazni valamilyen irányban, ahol várható, hogy vizet talál az ember. Ha 72 percen belül lesz víz azon az úton, ahol már utazunk, akkor ki kell várni, míg odaérünk. Ha egyik megoldás sem jöhet szóba, akkor ruhába csavart vagy kesztyűbe bújtatott kézzel fogyasztjuk el a kenyeret. Folyó vagy tó mellett, ha nem áll rendelkezésre a rituális kézmosáshoz szükséges kancsó vagy pohár, akkor belemárthatjuk a kezünket a vízbe, amennyiben legalább 300 liter víz van benne. Ilyenkor nem szükséges a háromszori leöntés, mindössze egyszeri bemártásról van szó, és ebben az esetben a szokásos „*ál nőtílat jádájim*” áldás helyett az „*ál stífat jádájim*” áldást mondjuk el.

Ahogy az étkezés elején, úgy annak lezárásánál is oda kell figyelni néhány szabályra. Az embernek ott kell elmondania az asztali áldást (*birkát hámazon*), ahol evett. Ha a tervek szerint az étkezés során a társaság mozogni fog, akkor az étkezés megkezdésekor, vagyis a kenyérre mondott áldás elhangzásakor észben kell tartani, hogy az evést máshol fejezzük be, és ott mondunk majd étkezés utáni áldást.

Az alábbiakban három könnyen és gyorsan elkészíthető vacsorát kínálunk, hogy egy-egy fárasztó kirándulás után a háziasszonynak ne kelljen sokat fáradnia, az éhes családtagoknak pedig ne kelljen várakozniuk. Csupán egy megfelelő méretű lábosra, egy serpenyőre, egy fakanálra, egy vágódész-kára és egy éles késre van szükségünk hozzájuk, valamint elegendő tányérra és evőeszközre, és két műanyag dobozra, melyeket keverő- és tálalótálként is használhatunk. A zöldségek-gyümölcsök mindenhol kóserék, ezeket tehát nem érdemes magunkkal cipelnünk, ahogyan a tojást sem. Utóbbiról azonban érdemes tudni, hogy nagyon sok helyen csak barna héjú tojást lehet venni, ami gyakran véres, vagyis kóser konyhában nem használható, így a felhasználni kívánt tojások számához képest kétszeres mennyiséget kell belőlük beszereznünk.

Fűszeres csirkemell-kockák zöldségsalátával

Hozzávalók: 2 csirkemell kis kockákra vágva; 2 ek. olívaolaj; 2 gerezd fokhagyma; só és bors ízlés szerint; néhány karika póréhagyma; 1 paradicsom; ½ kígyóuborka; 1 paprika; póréhagyma; 1 ek. olívaolaj, bors

A csirkemellet reggel, indulás előtt bepácoljuk az olívaolajba, sóval, borssal, felaprított fokhagymával és felkarikázott póréhagymával ízesítjük. Hűtőbe tesszük. Este a húst serpenyőbe tesszük, még egy kis olívaolajat öntünk alá és nagy lángon, kevergetve főzni kezdjük. Mialatt a hús készül, a zöldségekből salátát készítünk, olajjal és borssal ízesítjük, alaposan összekeverjük. A hús mintegy 15 perc alatt fő át. Azonnal tálaljuk.

Tonhalas-szardíniás tészta paradicsomsalátával

Hozzávalók: 1 zacskó tészta; só, ízlés szerint; 2 doboz szardínia; 1 doboz konzerv tonhal; paradicsom, póréhagyma, bors, olívaolaj

Sós vízben kifőzzük a tésztát. A halkonzerveket lecsöpögtetjük, a halat összetörjük, és az elkészült, leszűrt tésztával alaposan összekeverjük. Míg a tészta fő, elkészíthetjük a paradicsomsalátát is: a paradicsomokat félbevágjuk, és vékonyra szeleteljük. A póréhagymából vékony szeleteket vágunk, és összekeverjük a paradicsommal. Egy evőkanál olívaolajjal és egy kevés törött borssal ízesítjük.

Kolbászos rántotta zöldségsalátával és pirított kenyérral

Hozzávalók: 1 szál kóser kolbász; 8 tojás; 1 ek. olívaolaj; 1 paradicsom; ½ kígyóuborka; 1 paprika; 1 ek. olívaolaj, só, bors; póréhagyma; néhány szelet kenyér

A kolbászt felszeleteljük. A tojásokat feltörjük és enyhén felverjük. A felszeletelt póréhagyma egy részét a kolbásszal és egy kanál olívaolajjal a serpenyőbe tesszük, a többi nyersen kínáljuk a vacsorához. A serpenyőt a tűzre tesszük, és egy-két pernyi kevergetés után a tojást is hozzáadjuk. Közben feldaraboljuk a salátához való zöldségeket; ez olajjal, sóval és borssal ízesítve kerül az asztalra. A kész rántottát kiszedjük, a serpenyőben pedig néhány perc alatt megpiríthatjuk a kenyérszeleteket is.

FENNTARTHATÓ ANTISZEMITIZMUS

avagy: A GRETA THUNBERG-JELENSÉG

SERES LÁSZLÓ írása

Júniusi gázai vitorlástúrájával a svéd klímaaktivista nem először, és feltehetőleg nem utoljára tette nyilvánvalóvá, hogy a CO2 mellett Izraelt tartja a Föld egyik legsúlyosabb problémájának. Sokan nem értik, hogy függ össze a klímavédelem és az antiszemitizmus – pedig nagyon egyszerű magyarázata van.

Ennél nagyobb büntetést elképzelni sem lehetett volna: a 12 Izrael-ellenes aktivista „Szabadságflottiláját” még a gázai partok előtt elfogó izraeli haditengerészet egyik katonája le nem bomló celofánba csomagolt szendvicset nyújtott át a prominens utasnak, majd felrakták egy CO₂-kibocsátás szempontjából kétséges repülőgépre, és hazaküldték.

A felvételeken egyébként látható, hogy Greta Thunberg kifejezetten hálás a gyűlölt népirtó, megszálló katonáknak a szendvicseért és a vízért, nem mintha előtte ne tette volna közzé a közösségi médiában, hogy őt nemzetközi vizeken „elrabolták”, önmagát tehát túszként tettelezte. Ez a döbbenetes ízléstelenség – miközben mélyen hallgatott a még Hamász-fogságban lévő 55 valódi túszeről – volt még egyébként a kisebbik botrány, amit keltett.

A nagyobb az volt, hogy a szelfi-flotta többi tagjával együtt nem volt hajlandó megnézni, sőt „propagandának” nevezte azt a 43 perces összeállítást, amely a Hamász október 7-ei pogromjának válogatott atrocitásait mutatta be, többnyire maguknak a terroristáknak és „civilieknek” a saját felvételein keresztül. Israel Katz védelmi miniszter nagyon pontosan állapította meg, hogy ezzel „a flottilla antiszemita tagjai szemet hunynak az igazság felett, ismét bebizonyítva, hogy a gyilkosokat részesítik előnyben a meggyilkoltakkal szemben, és továbbra sem vesznek tudomást a Hamász által zsidó és izraeli nők, felnőttek és gyermekek ellen elkövetett atrocitásokról”. A probléma azonban ennél sokkal mélyebben gyökerezik: a valóság tudatos megtagadásában.

A Gázába nevenséges mennyiségű segélyt vivő aktivisták a posztmodern, nihilista relativizmus és a posztmarxista ökopolitika gyermekei, bármely területtel foglalkoznak, a valóságnak kizárólag azon szegmensét fogadják

el valósnak, amely illik a világgépükbe. A Hamász felvételeit látva talán még el is ismerték volna, hogy mindez szörnyűség, de a fejük woke tartalma változatlan maradt volna: Izrael a bűnös Ciszjordánia sok évtizedes „megszállásával”, a gázai aránytalan mértékű háborúval, a „népirással”, a palesztin nép „gyarmatosításával”.

Az objektív valóság tagadása filozófiájuk alapja, és ezt az irracionális következőt képviselik más kérdésekben is, pl. a Föld állapotával, a klímaváltozással kapcsolatos pánikkeltésükkel, szélsőséges, a valódi feminizmust felülíró genderügyi hadjárataikkal, a jogegyenlőséget felülíró szélsőséges egyenlőséggel, hazug identitáspolitikájukkal, Amerika- és kapitalizmus-ellenességükkel. Minden mindennel összefügg, főleg azok a helyzetek, amiket ők „elnyomásként” érzékelnek, ezért ezeket „interszekcionálisan” összekapcsolják.

Így függ össze az állítólag elnyomott, rasszista módon marginalizált feketék és latinók sorsa az állítólag szintén kolonizált palesztinok ügyével, hiszen mindkettőért – ahogy a világ többi bajáért is – a fehér, nyugati, hímnemű kizsákmányolók felelnek, akikhez még számos, tetszés szerinti jelző illeszthető: jobboldali, transzfób, klímatagadó – és cionista. Ebből a szempontból tehát teljesen lényegtelen, hogy ők maguk elutasítják az antiszemitizmus vádját (hiszen a szó egyelőre nem szalonképes), mivel annak szinte minden kritériumát kimerítik.

A klasszikus antiszemitizmus köszön vissza a világot uraló, a „globális délt” elnyomó imperialista háttérhatalom felemlegetésében, izraeli katonák „gyerekgyilkosságában”, a republikánus pártot uraló amerikai „cionista lobbis” felelőssé tételében, a zsidó emberek, intézmények, zsinagógák elleni támadásokban. A modern, emberi jogi nyelvezetet használó „anticionista” antiszemitizmus pe-

dig Izrael Állam létjogosultságának tagadásában „a folyótól a tengerig”, Izrael regionális és globális bűnbakká tételében nyilvánul meg, egyebek mellett.

„Palesztina” ezeknek az erényfelmutató embereknek több, mint egy létesítendő új állam, jórészt a mai Izrael helyén: „Palesztina” egy sűrített *ideológiai fikció*, ez testesít meg mindent, amit Nyugat-ellenességről, posztkolonializmusról, fehér felsőbbrendűségről, genderről, klímaigazságosságról gondolnak. Ez számukra *egyetlen* harc. A Queers for Palestine balos és meleg aktivistái számára vonzóbb az iszlamista, fasisztoid Gáza, mint az ilyen szempontból is szabad és demokratikus Izrael, mert az ottani melegjogok, évenkénti Pride-dal, számukra csak a palesztin genocídium „pinkwashing”-ja.

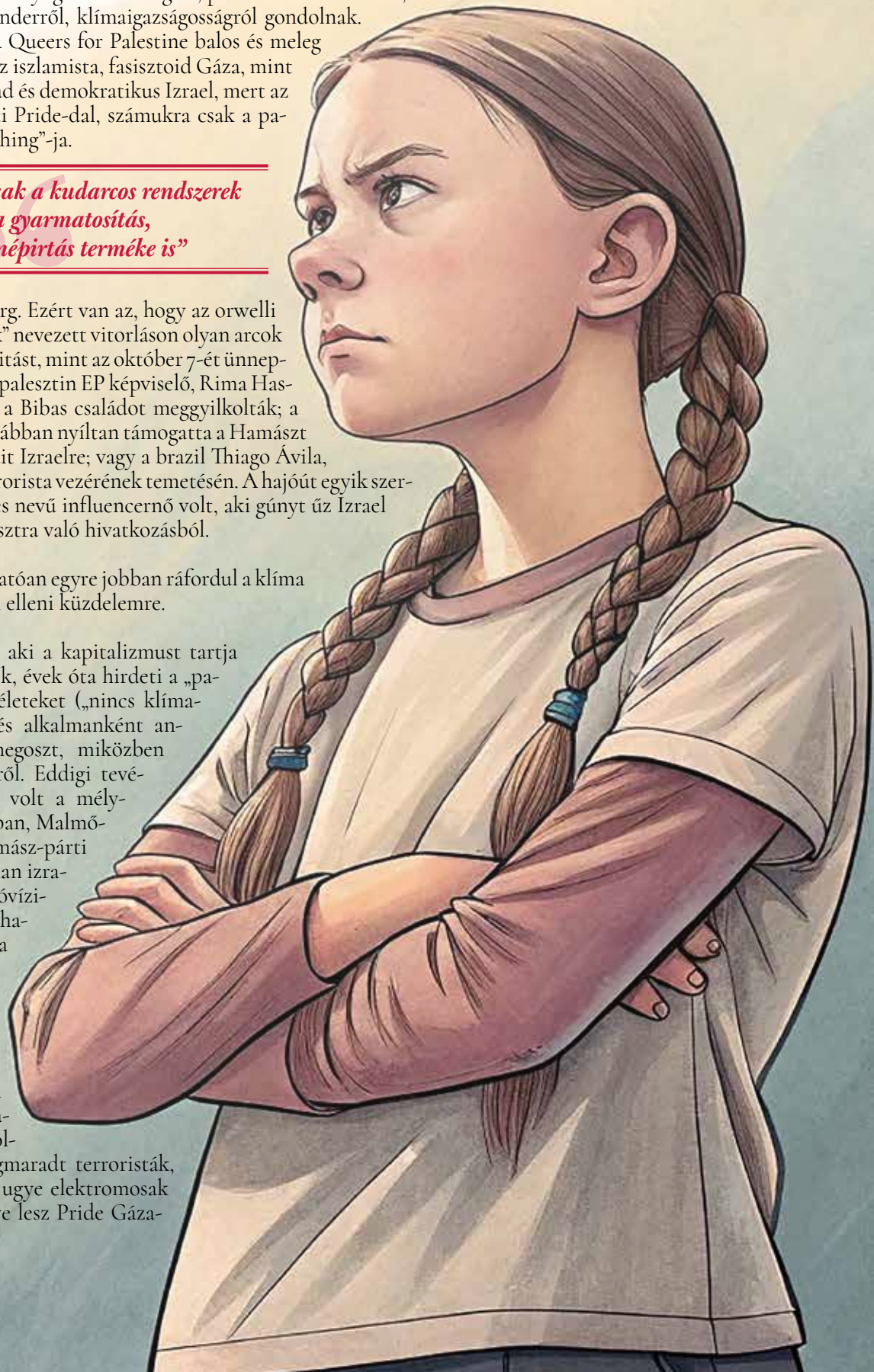
„A klímaválság nem csak a kudarcos rendszerek eredménye – a gyarmatosítás, az elnyomás és a népiirtás terméke is”

– jelentette ki Greta Thunberg. Ezért van az, hogy az orwelli módon „Szabadságflotillának” nevezett vitorlásra olyan arcok hirdették a palesztin szolidaritást, mint az október 7-ét ünneplő, Izraelből kitiltott francia-palesztin EP képviselő, Rima Hassan, aki azt is tagadta, hogy a Bibas családot meggyilkolták; a berlini Yasemin Acar, aki korábban nyíltan támogatta a Hamászt és üdvözölte Irán légicsapásait Izraelre; vagy a brazil Thiago Ávila, aki sírt a Hezbollah egyik terrorista vezérének temetésén. A hajóút egyik szervezője pedig az a Nicole Jenés nevű influencernő volt, aki gúnyt űz Izrael áldozatiságából és a holokausztra való hivatkozásból.

Maga Thunberg pedig láthatóan egyre jobban ráfordul a klíma megmentéséről a zsidó állam elleni küzdelemre.

A most 22 éves aktivista, aki a kapitalizmust tartja minden baj közös gyökerének, évek óta hirdeti a „palesztinpárti” ígét, örült elméleteket („nincs klímaigazság megszállt földön”) és alkalmanként antiszemita tartalmakat is megoszt, miközben mélyen hallgat október 7-éről. Eddigi tevékenységének kétségkívül az volt a mélypontja, amikor tavaly májusban, Malmöben együtt demonstrált Hamász-párti aktivistákkal, hogy Eden Golan izraeli énekesnőt zárják ki az Euróvíziós Dalfesztiválról, miközben hamászosok fegyveres intifádára szólítottak fel, és azt kiabálták, hogy „küldjétek a zsidókat haza Lengyelországba!”.

Kicsit sajnálom, hogy nem engedték be a vitorlás utasait Gázába. Kíváncsi lettem volna, hogyan reagálnak a megmaradt terroristák, ha Greta megkérdezi tőlük, ugye elektromosak a Toyota pickup-jaik, és ugye lesz Pride Gázavárosban.

ESZTER MESÉJE: a rabbi elveszett leánya

DÉNES ANNA *meséje*

Egy napon azonban rossz hír érkezett: Litvánia hercege bejelentette, hogy a zsidóknak súlyos adót kell fizetniük. Ha nem így tesznek, szólta a rendelet, haladéktalanul kiűzik őket Litvániából. Ennek a hercegnek azonban nem más volt a felesége, mint Mária, a király lánya, Eszter egykori barátnője. „Magam megyek a hercegi palotába” – mondta. Menáchem rabbi unszolására Eszter elmesélte, hogy ő az a zsidó lány, aki a palotában élt és akiről azt hitték, hogy odaveszett a tűzvészben. „Menj, drága feleségem!” – mondta a rabbi. „Isten őrizzen utadon és járj sikerrel!”

Így tehát Eszter útnak indult. Eközben Mária a palotában ült és hirtelen megrohanták az emlékei: kedves barátnője, Eszter, az együtt töltött évek, a csodálatos barátság. Éppen ekkor vezették be hozzá Esztert: „Hercegnő, vajon volt-e valaha egy zsidó barátnője?” – kérdezte tőle az előtte álló zsidó aszszony. „Volt bizony, Eszter. Odaveszett a tűzvészben” – felelte Mária a könnyeit törölgetve. Ekkor azt felelte Eszter: „Eszter nem halt meg. Az ablak előtt nőtt egy fa, annak az ágain mászott le és menekült el a palotából, hogy megtarthassa zsidó hitét. Meg tudsz bocsátani neki, hercegnő? Én vagyok az, Eszter”. Mária boldogan ölelte meg rég elveszettnek hitt barátnőjét. Hamarosan a herceg is belépett a terembe és kíváncsián kérdezte, minek örül ennyire újdonsült felesége. „Ő itt a barátnóm, Eszter, aki megmentette az életemet” – mondta Mária. „Kapott ezért valaha bármi jutalmat?” – érdeklődött a herceg. „Ilyen tettekért busás jutalom jár.” Némi gondolkodás után a herceg így szól: „Esz-

ter, feleségem megmentője. Átadom neked a jogot, hogy összegyűjtsd az ezer aranyat a vilnai zsidó közösségtől, amit követeltem tőlük. Tégy a pénzzel belátásod szerint”. Eszter hálásan megköszönte a jutalmat. Természetesen eszé ágában sem volt elvenni zsidó testvéreitől a pénzüket. A vilnai zsidók hálaadó imára gyűltek össze a zsinagógákban.

Eközben Sábtej rabbi befejezte híres könyvét, ám sehogy sem tudta összegyűjteni a kinyomtatásához szükséges pénzt. Így érkezett el Vlnába, remélve, hogy ott sikerül támogatókra találnia. Menáchem rabbi és felesége, a szépséges Eszter örömmel látta vendégül egy hatalmas lakomán a városba érkezett rabbit. Sok év telt el, apa és lánya nem ismerték fel egymást. Hirtelen valaki a poharát emelte: „Lechájim! Vendéglátónk, a király vejének életére!” Egy zsidó rabbi a király veje? Hogyan lehetséges ez? – csodálkozott Sábtej rabbi. Ekkor elmesélték neki Eszter történetét. „De Eszter bennégett a palotában, abban a szörnyű tűzvészben!” – kiáltott fel a rabbi. „Dehogyan égett! Elmenekült és sok viszontagság után végre megtalálta a boldogságát. Itt jön éppen!” – mondták, mivel Eszter abban a pillanatban lépett be a szobába. Apa és lánya végre egymásra talált. Megölelték egymást és örömkönnyeiket hullattak. Sok időbe telt, mire mindent elmeséltek egymásnak.

Mi sem volt természetesebb, mint hogy ezek után Menáchem rabbi eleendő pénzt adott újonnan megtalált apósának, Sábtej rabbinak, hogy kiadja a könyvét. Ha nagyobbak lesztek, ti is elolvashatjátok!

OLAJÁG
OTTHONOK

IDŐSOTTHON

másként!

Utazunk és
élményeket
szerzünk

Önnek mit jelent
a színvonalas időskor?

- Új életcélokat?
- Szabadságot?
- Önmegvalósítást?
- Társaságot?

Várjuk az
Olajág Otthonokban!

06 1 510 00 18
olajagotthonok.hu

 @olajag-otthonok
 olajagotthonok

 ZSINAGÓGÁK HETE

09. 07.

09. 28.

@SOLETFESZTIVAL

KERESSE A SÓLETFESZTIVÁLT
A FACEBOOKON

SÓLETFESZTIVÁL

VÁROSHÁZA PARK 09. 14.

9 771217 322001